

ШЫН

№ 49
(17850)

2010 чылдың
апрель 29,
четверг

Садар өртээ
5 рубль.

1925 чылдың август
31-де үнүп эгелээн

Нийтиел-политиктиг солун

e-mail: shyntuva@mail.ru

ДАЙЫН ШӨЛҮ – УЛУГ ШЫЛГАЛДА

(Тыва эки турачы В. Байлактын
дайынчы оруундан чырыттынмаан
барымдаалар)

«Дайын» деп коргунчуг айыыл-халап төнгөндөн бээр 65 чылдар эрткен-даа болза, ону көрүп, аңаа киржип чораан кижилерниң угаан-бодалында дайынның ханзыг-чинзиг хири, ыш-бустуң хоралыг чыды, буруу чок кижилерниң учовууру кажан-даа уттундурбас ханы сак-тыышкын бооп артып калган.

Дайын чылдарына хамаарыш-кан документалдыг демдеглелдер, Тиилелге соонда үнген ном-дептерлер, архив төөгүлери, фронтучулар дугайында сактыышкыннар, очерктер дыка-ла хөй бижиттинген, парлаттыгган. Ада-чурттуң Улуг дайынының киржикчилери, эки турачыларның бо хуннерде назы-хары улгадып кыраан, хөй кезии чырык черден чарлып чорутканы-биле арткан дириг херечилерни камгалап, оларның ужуралдарын дыңнап, келир үениң салгалына

төөгү кылдыр арттырып бээри кон-чуг чугула. Ынчангаш «Мээн Тиилелгем» деп конкурстун чарлаттын-ганына сагыш-сеткилимден өөрүп, тыва эки турачылардан арткан чаңгыс Маадырга ужуражыксаа-рымны чүү дээр.

Бир неделя хире сурагланып тургаш, Вера Чүлдүмовна Байлак-тын уругларын тып алгаш, оларның айтып бергени-биле «Хараганныг-Даг» деп кыштагже айттаныптым.

(Уланчызы 3-ку арында).

Ада-чурттуң Улуг дайынының киржикчилери — тыва эки турачылардан чаңгыс арткан Маадыр өгбевис Вера Чүлдүмовна Байлак Тиилелгениң 65 чыл оюн таварыштыр Москваның Кызыл шөлге май 9-та болур парадка киржир.

Хоочун фронтучуга чоокта чаа Тыва Республиканың Чазааның Даргазы Ш.В.Кара-оол чедип, байыр чедирген.

В.ШАЙФУЛИННИҢ тырттырган чуруу.

АПРЕЛЬ 30 — Өртке удур камгалал албанының хүнү

Байыр чедиришкүни

Тываның өртке удур камгалал албанының хүндүлүг хоочун-нары болгаш дайынчылары!

Силерниң профессионал байыр-лалыңар таварыштыр сеткилимниң ханызындан байыр чедиришкүн-нерин хүлээп ап көрүңер!

Бо байырлалды — Өрт камгала-лының хүнүн — өрт айылындан хамаатыларның материалдыг үнел-иг чүүлдерин болгаш өнчү-хөрөң-тилерин, кижилерниң амы-тынын болгаш кадыкшылын камгалаар талазы-биле харысалгалыг со-рулгаларны шиитпирлеп турар айыылдыг болгаш эрес-дидим мер-гежилдин кижилеринге ханы хүн-дүткелди илередири-биле тургус-кан.

Силерниң мергежиликтерге ба-раан болуру — кижиден кезээде онзагай хынамчалыг, хүлээлгези дээш хайыра чок бердинишкүни, айыылга удур чайгылыш чок ба-зымны кылырын негээр.

Бедик мергежилдик, шиитпир-лиг болгаш өскөнүң берге байда-лынга дузааргак болуру, хары-салга болгаш дидим чоруу-биле өртке удур албанның ажилдак-чылары чоннуң хүндүткелин чаалап ал чоруур.

Он-он камгалап алдыгган кижилерниң амы-тыны, дыка улуг хем-чээлдиг материалдыг үнелелдер өрттүн когаралына алыспайн, өрт камгалалында ажилдап турар тыва

дайынчыларның болгаш офицер-лерниң, оон иштинде дыка хөй кү-рүне шаңналдарын эдилеп чо-руурларның, камгалаан чүүлдериниң санында кирген.

Өрт-биле демиселге бистин өрт-чүлери-биле бодунуң ажил-херзэн эки билири болгаш бедик техниктиг хандырылга улуг деткимче болуп турар. «2012 чылга чедир үеде Рос-сия Федерациязынга өрт айыыл чок чоруу» федералдыг сорулгалыг программаның шугуму-биле Тыва-ның өртке удур кезектери кандыг-даа агаар-бойдустуг байдалда ажилдаар амгы шагның күштүг тех-никазы-биле хандырынып турар.

Өрт камгалалының хүндүлүг ажилдакчылары! Силерниң амы-тынга айыылдыг, белең эвес ижи-нерни бедии-биле үнелеп турар бис.

Республиканың хоорайларының болгаш суурларының чурттакчы-лары өрт айыылы-биле чааскаан артпас дээрзин, бир дугаар кыйгы-биле дузалап чедип келир кижилер барын медресе, сагыш-сеткили-биле шөлзөн чоруурлар.

Силерниң берге ажил-херзэ-нерге кезээде чедиришкүн кады чоруур болзун.

Сеткилимниң ханызындан бы-жыг кадыкшылды, улуг аас-ке-жикти, чаагай чолду болгаш кургаг ченниг чоруурунарны күзедим!

Тыва Республиканың Чазааның Даргазы Ш.КАРА-ООЛ.

1941—1945 чылдарда Ада-чурттуң Улуг дайынына Тиилелгениң 65 чыл ою-биле холбаштыр чаңгыс удааның акша төлевириниң дугайында

ТЫВА РЕСПУБЛИКАНЫҢ ЧАЗААНЫҢ ДАРГАЗЫНЫҢ ЧАРЛЫ

1941—1945 чылдарда Ада-чурттуң Улуг дайынына Тиилелгениң 65 чыл ою-биле холбаштыр доктаадырым болза:

1. 2010 чылдың май 9-ка чедир 1000 рубль хем-чээлдиг чаңгыс удааның акша төлевирин хамаатылар-ның дараазында категорияларына тыпсыр:

Ада-чурттуң Улуг дайынының инвалидтеринге;
1941 чылдың июнь 22-ден 1945 чылдың сентябрь 3-ке чедир, алды айдан эвээш эвес үеде тулчуп турар армияның составына кирбейн турган шериг кезекте-ринге, албан черлеринге, шериг-өөредилге черлеринге шериг албанын эрттирген курлавырже (халажылгаже) үнген шериг албаныларын аңгыда, Ада-чурттуң Улуг дайынының киржикчилеринге;

1941 чылдың июнь 22-ден 1945 чылдың сентябрь 3-ке чедир үеде албан-хүлээлгези дээш ССРЭ-ниң орденнери болгаш медальдары-биле шаңнаткан шериг албаныларынга.

2. Бо Чарлыктын 1 пунктузунда айтылган кижилерге чаңгыс удааның акша төлевирин 2010 чылда Тыва Республиканың республика бюджетиниң Тыва Республиканың Күш-ажыл болгаш социал политика яамызына көрдүнгөн акша-хөрөңгизиниң күсели-биле Тыва Республиканың Күш-ажыл болгаш социал поли-тика яамызы тыпсырын чорудар.

3. Бо Чарлыктын күсүлдезинге контролду Тыва Республиканың Чазааның Даргазының оралакчызы А.П. Дамба-Хууракка дагзыр.

4. Бо Чарлык ону «Тувинская правда» болгаш «Шын» солуннарга парлаан хүнүнден күштүг болуп кирер.

Тыва Республиканың Чазааның Даргазы Ш. КАРА-ООЛ.

Кызыл хоорай

2010 чылдың апрель 28

№ 63

Чагыдылга-2010 (II)

«ШЫН» — ЧОННУҢ СОЛУНУ

2010 чылдың ийиги чартык чылын-да оон чагыдылгазы Тываның бугу почта салбырларында, «Тывапечат» КХН-ниң киоскилеринде эгелээн.

Чагыдылганың өртээ:

хууда чагыдыкчыларга — 408,54 рубль. Оон 180 рубль — редакцияга, 228,54 рубль почта эрге-лелинге баар азы чагыдылга акшазының 65 хуу-зун почта ап турар, а редакцияга чүгле 35 хуу артып каар.

Пенсионерлерге, Ада-чурттуң Улуг дайынының киржикчилеринге болгаш күш-ажылдың хоочун-нарынга, инвалидтерге — 362,82 рубль.

Албан черлеринге, организацияларга — 468,54 рубль.

Үш айда:

Хууда чагыдыкчыларга — 204,27 рубль. Пенсионерлерге, инвалидтерге — 181,41 рубль.

Албан черлеринге, организацияларга — 234,27 рубль.

«Тывапечат» КХН-ниң киоскилеринде чагыдылга өртээ:

бир айда — 50 рубль. Үш айда — 150 рубль.

Чартык чылда — 300 рубль.

«ШЫН» солуннуң чагыдылгазы уламчылап турар!

Хүндүлүг чонувус, «ШЫН» солунну чагыдып алырынче далажыңар!

БАЙЫРЛАЛДАРНЫ БЕДИК ДЕҢНЕЛГЕ ЭРТТИРЕРИ-БИЛЕ

Апрель 27-нч хүнүндө ТР-ниң Чазааның Даргазының оралакчызы А.П. Дамба-Хуурак май айның 1, 6 болгаш 9-туң хүннерин байырлаарының болгаш аңаа белеткел хемчеглеринге хамаарыштыр организастыг комитеттин хуралын эрттирген. Хуралдың кол сорулганы — май айның хүннеринде эрттирер байырлыг хемчеглерин белеткелиниң кандыг деңгелде чорудуп турарын тодарадыры. Ук хуралга ТР-ниң Чазааның кижигүннери, ТР-ниң Культура болгаш информация политиказының, Кадык камгалал, Юстиция херектериниң талазы-биле, Күш-ажыл болгаш социал политика яамыларының, Кызыл хоорайның мэриясының төлээлери киришкен.

РФ-тиң Президентизиниң 2008 чылдың май 7-де үндүргени «1941-1945 чылдарда Ада-чурттуң Улуг дайынының киржикчилери хоочуннары чурттаар оран-сава-биле хандыраарының дугайында» Чарлыын езугаар Кызылдың Дружба кудумчузунда турар хей каат бажыңны туткан болгаш ында чаагайжыды кылдырган квартираларның дүлгүрлерин 17 дайын хоочуннарына апрель 30-нч хүнүндө

байырлыг байдалга тыпсырын Күш-ажыл болгаш социал политика яамызының төлээзи илеткээн. Ол ышкаш чурттаар оран-саваны дайын хоочуннарының адының кырынга кылдыртыры саадап турарын база дыңнаткан, ол айтырыгны ТР-ниң бүрүткел палатазы-биле быжыг харылзаалыг дарый шиитпирлээрин А.П. Дамба-Хуурак дааскан. Дайын хоочуннарына Май 9-туң хүнүндө байырлыг байдалга тыпсыры-биле 1140 санныг медальдарны чагылган, ынчалза-даа оларны чогум кымнарга, кандыг юридиктиг барымдаага даянып алгаш тыпсыры ам-даа тодартынмааны илерээн. Аңаа хамаарыштыр Күш-ажыл болгаш социал политика яамызының чедир чорутпаан ажылын чыылганнар демдеглээш, ол айтырыгны кыска хуусаа дургузунда шиитпирлээрин онааган. Ол ышкаш байырлал үезинде республиканың кожуннарындан найысылалга аалдап келир дайын хоочуннарын сөөртүр транспорт хандырылганы, ындыг күзелдиг хоочуннарының сан-түнү база ажык айтырыг болуп арткан. Апрель 30-нч хүнүгө чедир даңзыда кирген 17 дайын хоочуннарына

«Тывасвязьинформ» ААН-и телефон шугумун халаска чорудуп бээр. Ол хуусаага чедир хоочуннарга 1000 рубльдин сертификатын тыпсыр. Социал камгалал органның ажилдакчылары дайын хоочуннарының бажыңнарынче барып, хайгаарап, оларның сактышкыннарын материалдар кылдыр база чыып ап турар. Ук сактышкыннарының чыындызын ном кылдыр парлал үндүрери көрдүнүп турар.

Кадык камгалал яамызының төлээзи 347 дайын хоочуннарының кадыының байдалы шыңгыы хыналдада алдынганын илеткээн. Оларның иштинде хыналданы чорудуп турар хуусаа дургузунда 2-зи кадыының байдалы-биле чок аларганын база дамчыткан. Чок аларган дайын хоочуннарын сөөлгү оруунче кандыг деңгелге үдээн А.П. Дамба-Хуурак сонургаан. База моон соңгаар ындыг байдалда ол езуну чогуур ужурлуг деңгелге чорударын база катап сагындырган. Дайын хоочуннарына эмнер садып алыры-биле 900 муң рубльди үндүрген болгаш 200 муң рубльге хан бажышкынын хынаар хронометрлерни садып берген.

Хоочуннарың 16 кижизи «Серебрянка» санаторийге дыштанган, аркан хоочуннар чайгы үеде дыштаныр күзелин илереткен болгаш оларның ол күзелин ынчан күүседир.

ТР-ниң Культура болгаш информация политиказының яамызының чоруткан болгаш планда көрдүнген белеткел ажилдарының илеткелинде хей билдинмес айтырыглар барын А.П. Дамба-Хуурак демдеглээн. Ол дээрже байырлал хемчеглериниң тодаргай сценарийи, ук хемчеглерни өске ведомстволар-биле харылзажылга чок планнап алганы болгаш оон-даа өске үүрмек айтырыглар болуп турар. Чижээ, парад үезинде ону үдээр үн дикторлары амдыгаа дээр шилиттинмээни. Ол ышкаш ТР-ниң Культура болгаш информация политиказының яамызының май 1-нч хүнүндө «Хүреш» стадионунга эрттирер кылдыр планнап алганы «Кызыл кош» деп театржыткан көргүзүүн май 9-туң хүнүнче чылдырары ажык айтырыг болуп арткан. Ук негелдениң тургустунуп келгени болза, май 1-нч хүнү күш-ажылдың байырлалы болганда, ол хүнү бүрүнү-биле

күш-ажылга тураскаадып, хоочун кудумчуларын боктан адырларга хүн кылдыр эрттирер саналдаан.

Май 6-нч хүнү Тыва Республиканың Конституциязының кылдыр чарлаар, ук болуушкуну массалыг информация чепсекти таварыштыр чедимчелиг чыгары көрдүнүп турарын ТР-ниң Юстиция херектериниң сайыды Плахов илеткээн. Ол хүн республиканың шупту ниити өөредилгелеринге Үндэтин хоойлугу раскааткан кыска кичээлдер тирерин планнап турар. Ол ышкаш Чазак деңгелинге Конституция оон төөгүзүгө тураскааткан герик столду эрттирер. Оон өске байырлыг хемчеглерни гузарын, чижээ: паспорт алыр четкенерге ук документини, ол хүн өг-бүлө тудуп бадылаңкан аныктарга өгленгениниң гайында херечилелди байырлалга тыпсырын көрүп турар. Хуралдың түннелинде чылдырары четпестерни дүздип кылырынче угландыратус-тус яамыларга А.П. Дамба-Хуурак дааскан.

Аяна БИЧЕ-ОО

Карим МОНГУШ

ЧОНГА ТААРЫМЧАЛЫГ

Кызыл хоорайның төп Тыва эки турачылар кудумчузунун «Найырал» кино театрындан эгелээш, Россияның көдээ ажил-агый банкызының бажыңына чедир неделя санында субботаарда көдээ ажил-агый ярмарказын доктаамал эрттирер турарына чурттакчы чон чаңчыгып эгелээн.

Ынчангаш көдээ ишчилерниң болгаш огородчуларның өстүрген, бүдүрген продукциязын саткан улуг садыглаашкына барып, оон янзы-бүрү өртөктерлиг аш-чемни,

Малчынар инек, аът, өшкү-хой, хаваның мөң эдин садарына эпиг кылдыр чарып, кезип, бузуп, огородчулар ногаа аймаан, консерваларын чараштыр делгеп алган. Улуг бүдүргелер садыглаашкына ажыглаар майгыныннар тип, боттарының садар продукциязын белеткеп алган.

«Эртежи кижизерлиг айтка таваржыр» дээн тыва үлегер домактын ужур-утказынга даянган ышкаш, садып алыкчылар оон-моон кээп, сонургаан ажы-чемин садып ап кириптилер. Бүдүн айның дургузунда чир

ниң хөйүн канчаар! Ынаар оочур элээн узун кылдыр шөйлүгөн. Эрзинниң Төре-Хөлдүн килограммда 120 рубль өртөктүг шортаннарын садып алыр күзелдиг кижилер база баскылажып кагы дег: «Меңээ ону-мону деңзилеп бериңерем» дээн үннер ол-бо дыңналып турду. Орус чоннуң кылып өөрөгени ногаа аймааның консервалары кайы хөй! Садыгга 3 литр огурец, помидорнуң өртээ 120 рубль чедип турда, олар 80 рубльге садарга, акшазын камнап алыр кижилер оон чандыр эртер звес база-ла күзелдин-биле садып ап турарын эскердим. Балык аймаа бо ярмаркада хөй болган. Сүт-Хөлдүн, Чагытайның балыын садып алыкчылар арттырбайн арыдып-ла тур.

Аш-чемни саткан кижилерниң аразында Өвүрүн Дус-Дагдан тыва идик-хепти, чеңи-чоктарны, бичи уругларның хөмден кылган тыва бопуктарны, тыва угулзалар-биле хээлеттинген шай-дус халтарын, изиг паш эзерде ажыглаар каас-чараш туткууштарны, мөгелерниң содак-шудактарын саткан Минчинмаа Курзуковна болгаш

оон уйнуу Сырга база ол хүн звээш звес орулгалыг болганнар. Бичи кижилерниң кедер чеңи-чоктуң өртээ 250 рубль, размер-хемчээл аайы-биле оон өссе-өссе, 750 рубль чедэ бээр, а содак-шудакты олар 800 рубльге садып турар болду.

Ол хүн ярмаркага Красноярск крайның Назароводан дагаа азырап турар хуу сайгарлыкчы Евгений Светланов бодунуң өстүргени, бирээзи-ле 300 рубль өртөктүг, сарыг-хүрөң, шокар-шокар 5 айлыг дагааларын садары-биле база чедип келген. Бодунуң бичежек хемчээлдиг чүжүк чүдүрер машиназының фургонунуң иштинге дагаа клеткаларын ийи-үш каат кылдыр салгаш, узун орукту эртип, маңаа дириг бараанын садып

эккелгени — оон амыдырал дээш кызымаан көргүзүп турары ол-дур. Чугаа аразында ол бодунуң чурттап олурар суурунун амыдыралының дугайында сонургаатты. Ында күрүнениң-даа, фермерлерниң-даа, хуу кижилерниң-даа мал-маганының саны бажын ажыр. Кижилер бүрүзү хол куруг олурбас, ажил-

чемин соңгаар хоорайларга, ларга, областтарга садып өөрү олар оон хөй орулганы алдаары-биле улус-чонну кайгы Оон чугаазын дыңнап тургаш бодунуң иштинде оларга агаан сеткилдин тыптып келбизин эскербейн барып-тыр Дагаалар

Красноярск крайның Назароводан келген сайгарлыкчылар боттарының аш-чемин сайгарып, оон орулганы ап турар. Хуу сайгарлыкчының чугаазы дыңнааш, иштинде оларга адааргаан сеткилди тыптып келгенин безин эскербейн барып-тыр мен.

хожулду. Бүдүрүлгелерде ажылдап турар кижилерниң амыдырал-чуртталгазы тодуг-догаа, бай-шырак. Чаа депшилгелиг үениң дериг-херекселдерин ажыглап, тускай компьютерлиг комбайн, тракторларлыг дээрже, бистиң республикага кажан ындыг чаартылгалар болур ирги деп, бо кижилер ала-чайгаар бо-дай бээр чорду. Суурунда колбаса, консервалаан эт кылыр биче завод, сүт-бараан фермазының болбаазырадылгалыг бүдүрүлгө, чаш уругларның чиир кукурузадан поп-корн, палочкалардан эгелээш, ногаа болгаш мөөгү аймаандан кылыр чем цеге база бар. Ажылдакчы бүрүзү хүнүнү-не чиир хлебти, сүтү халаска ап, ай саны-да-ла кол чемнер-биле — колбаса кылыглары, ногаа аймаа, саржагүс дээш, янзы-бүрү чем-биле хандырынып турарын ол чугаалады. Назаровчулар боттарының аш-

садып турган ма Россияның көдээ ажил-агый кызының шуут чанынга тургаш, оларда бо банкының чонга дуза-деткимчени багадып турары-биле көдээ иш-төлептиг кылдыр амыдырал таарынга чаңчык берген банкыге айтып демдегледил.

Ярмарканы организасталазы-биле садыгжыларның лазындан кандыг чедер-четп барын сонургап айтырдым. Ынчон хөй кези ярмарканы дүштекиниң 15 шакка чедип шээрп каанынга хомудал турар. Ол хуусаа эрткен со шагдаалар орук-чирикти хөдээш хемчеглерни ап эгелээш Барааннарын садып четти кижилер оларга шугулдап болурлар. Ынчангаш шак м хемчегни эрттирерде, садыгжы кының хүн-шагын узадып таадыры кымга-даа күзү дээрзи билдингир.

эт-сүттү, балык, чигир-чимис, консервалаан ногаа аймаа дээш, оон-даа өске чүүлдерни чогумчалыг өртөккө хоорайның чурттакчыларына садып алыр аргалыг аларганына кым өөрүвес боор.

Апрель 24-түң даң бажында хүн аяс болган-даа болза, ындазында соок салгын-сырынныг болду. Эртегиниң 9 шакта ОШАЧКИ ажылдакчылары төп кудумчунуң ол кезинге машина-балгат шим-чезезин, ынаар эртип, садыглаашкына шаптык катпазын дээш тускай орук демдектерин салып дуглаан.

Кудумчунуң ол-бо талаларына эт, сүттү болгаш өске-даа чүзүн-баазын чем аймаан садарын чурумчудуп каан. Ынчангаш эт садар күзелдиг кижилер оруктуң он талазынга бодунуң бараанын делгээш, садыглап туруп алыр, а өске талазында баартактарда балыкты, колбасаны, чигирзиг чернерни, консервалаан продукцияны садар кижилер эртежи-ле туруштарын, олуттарын ээлеп алырынга чаңчыгып өөрени бергени илден.

аш-чемниң үүжезин долдуруп алыры-биле бүдүн хойнуң-даа, бода малдың бир будун-даа садып ап турарлар бар.

Шак хире үе эрткенде, садыглаашкын чоруп турар кудумчуга «кижи бажы кизирт» апарган. Чоокта чаа бодунуң продукциязын бүдүрүп эгелээн Кызылдың теплица комбинатының «Эффект» деп сорттун 20-30 сантиметр узун, килограммда 85 рубль өртөктүг огурецтерин садып алыр күзелдиглер-

ДАЙЫН ШӨЛҮ – УЛУГ ШЫЛГАЛДА-ДЫР

(Төңүзү. Эгези 1-ги арында).

Хондур хар чагаш, ооң кырын-дан хадып каапканындан оруктун бергези-ле кончуг болду. Ынчалза-даа такси чолачызы Генаның орук-тарга чоруур дуржулгазы шыырак болгаш, орук-суурга эки чоруп, дууш эртип турда, сураглан маа-дырывысты өске аалдардан ай-тыртынып чорааш, тып четтивис. Кыштагда Чадаана школазындан бүдүн автобус өөреникчилер шеф-теп келген, үш хире уруг башкызы-биле даштын изиг-демирде улуг пашта чем кылган, а өскелери өдек-коданның кажааларында ажил-даан, долгандыр харны эжип да-жылгаан, ажил хайымныг чоруп тур.

Сураглааным кырган-авай ба-жынында олур. Ам-на улуг тынып оожургадым. Хүндүлүг Маадырны телевизор азы солун-сеткүүл ар-нындан көргөн боордан башка, чоок таныжып көрбээн болгаш ды-ка сонуургадым. Бичежек мага-бодунуң байдалы чиик, сергээн көргөш, кунчуум чораан Клара Самбыковнага дөмейлеп, чаптап, а байгы-ла сеткил-бодалы, кичээн-гейи даштын ажил-чымышта, мал-маганда дээрзи мээң авам-на олчаан. Ажил-ишчи, карак кызыл малчынар черле ындыг. Чурттап орар бажың-балгады арыг-силиг, чылыг, бүгү-ле чүве эмгелелдиг, турар черинде болду. Таныжып мендилешкеш, келген херээм чу-гаалап, орук-чирик, хар-чам, хөртүк дугайында бодалдарывыс солуш-тувус. Тайбың иштиң «муңчу мал-чыны» бо чылгы кыштың кадыг-берге, узунун кайгап ханмайн, хараадап олур. Изиг чайдан эгелеп-ле сизген-ширбиилди болдунар шаанче курлавырлап белеткээн-даа болза, агаар-бойдуштун болчум чогуңдан кыш төнмөстөп, инек-мал берге байдалда келгенинге аажок дүвүрөп, харын-даа ажы-төлү оон-моон ээлчежи, күрүне, чазак демнежи, дузаны кадып турарын демдегледим. 86 харлаан фронтучу чалгаа, дыжын бодаар турган болза, шагда-ла хоорайда келген, чагайжыды туттунган бажында дыштанып оргай. Ооң мөзү-бүдүжү ындыг эвес болду. Кижиниң төрү-мелинден чаяттыңан аажы-чаңын күш-биле солуп шыдаваз болгай. Ооң ужурунда ажы-төлүн, уйну-ктарын кадыг-бергеге чаңыктырып, тыва кижиле мал эдере болза, тодуг, бай чурттаар деп үүлени херек кырында бадыткап, төрөл бөлүктүн арат ажил-агынын удуртуп-баш-карып чорууру ол деп билдим.

Эрткен күстүн октябрь, ноябрь-дан эгелээш бо апрель-май айларга чедир кыш үргүлчүлөп, мал-маган чудап баксыраар чүве болза, кө-дээде амыдыралга, көдээ ажил-агыга ууттунмас чидириг чайлаш чок. Ол дээрге-ле дайын соонда байдал ышкаш, күш-ажылчы арат, малчын, тараачын кижилернин аарышкызы, муңгаралы-дыр.

ФРОНТУЧУНУҢ АМЫДЫРАЛЫНДАН ЧЫРЫТТЫНМААН УЖУРАЛДАР

Эки турачылар дугайында дыка хөй төөгү бижиттингенин эгезинде сагындырдым. Мээң кол-ла келген херээм, төөгүдө билдинмес арынны ажыдар деп бодал-биле келгенимни тайылбырлаарымга, Вера Чүлдүм-

овна Байлак кезек боданып орда, кыдыындан уруу: «Авамның азып чорааны дыка солун» — диди. База бир өске уруу: «Дайынчыларның дугайында нити бижимелдерде киирген херээжен санитаркаларның долчу намдарын номчуваан мен» — дей-дир.

Бо хүнде арткан чаңгыс кижиниң саазында демдегледим езугаар ол 1924 чылдың тергин соок, кыш-кы хүнүндө Баян-Таланың Калбак-Тей деп черде кыштага Чолдаана Настык уруу Сат деп анык иеден төрүттүнгөн. Сөөлүндө документ бижирде 1924 чылдың декабрь 16-да деп доктааткан, Бичи Байлакты Чадаана чоогунда Хайыраканда 3 оолдуг Ооржак Чүлдүмнүн өг-бүлөзи азырап алган. Байлактың соонда буянныг бооп, Александра деп кыстыг болганнар. Тыва улустун чаңчылында азыранды кижиле кончуг ямылыг, туразында өзер дижи. Чылыг-чымчак өстүрүп азы-раанында чадавас, Байлактың ка-дыкшылы кончуг быжыг, черле тоор чүвези чок, ада-иезин өөртүп чораан. Эрес-шоаа, угаангыр уруг хөлчөк сонуургак, чүвөгө өөренил-чел кижиле болган. Ол үенни аайы-биле чаа болуушкун, чаа депшил-генин ортузунда болуушкуннарга хамаарыштыр караа чырык, кулаа дыбыжы кыс болган. Үжүк-бижик, өөредилге, сууржун байдал, культуру амыдырал деп чаа билиг-лерниң соонда, дайын-чаа халавы деп билдинмес сөстөр чон орту-зунга дыка дүрген тарай берген. Чонун ындазында хувискаалчызы дендээн. ТАР-нын ТК-дан, Чазак, Шүүгү черлеринден негелде, ай-тышкын, дужаал дээш, сургакчы-лаан дарга-бошкаларның айтыш-кынындан, ажилчын-тараачын чурт-такчылар, албан-хаакчыт чоң «Бүгү чүвени — фронтуга!» деп кыйгырыг-ның адаанга дайынчы байдал-биле чурттап эгелээн.

Фронтуже эки турачы бооп чоруур дээр изиг күзөлдиг анык-өскөннүң дилээ буттанып, 1943 чылдың сентябрьда чоруур үе келген.

ОРУКТУҢ ЭГЕЗИНДЕН САКТЫЫШКЫН

«Ынчан оглум 2 хар четпээн болгаш, эмгик сүдү соолбаан турган. Тыва даштыкы күрүне болгаш, бисти кызыгаарга чедир 13 чүк машиналарынга олурткан. Ол машиналарның кузовтары амгы шагны дег магалыг, кырында сандайларлыг, шывыгыг эвес, анаа чадагай. Ынчангаш дөгере тут-тунчуп, бөкпөлөштүр туруп алгаш чоруваста, мээң эмиглерим саам-чаан, даш дег кадыг-кадыг, борбак апарган. Онгул-чингил оруктарга машина соктаарга, аарышкылыг канчаар ону» — деп, фронтучу чу-гаазын эгеледи.

— Бичи уруглук кижини шериг-же чорутпас эвес чүве бе? — деп, үзе кирип айтыртындым. «Ону би-лип каар болза хоржок дээш черле баш бурунгаар чугаалайын турган мен. Ада-ием мээң бодумну сок-садып чадааш, оглуну менди-чаа-гай азырап каар бис, сагыш човавас сен дээр. Орукка, артында-ла хөй эр улус аразынга эмиглерни саап чоруур харык кайда боор, дайынчы, шериг хевимниң хөрзөн өттүрүп, үрөвөс дээш лөстөр артынчызы, кленка, чүү-хөө-биле аргаланып чо-

румда, чартык ай хире болгаш, эмиим сүдү соглу берген, оон амы-рап дыштанган мен. Чогум кызы-гаарга ийи хире хонуп чеде берген бис. Демги он үш машина бисти кызыгаарга дүжүргөш, дедир чо-рупкан. Хамык-ла борбак-сарбаа-высты үлөштүр чүктөп алгаш, поез-диге чедир марштап четкен бис.

САНИТАР 10 КЫСТАР ДУГАЙЫНДА

«Бистерниң канчаар тулчуп, чүнү канчап чораанывыс колдуунда бижиттинген. Бо хире үр апаарга чамдыктарын чогуу кажан чоор деп ай-хүнүн кижиле кырааш уттуп алыр чүве-дир. Санитаркаларга хамаа-рыштыр бичи немелделер мындыг. Чоруур кылдыр 9 тыва уругну шилзэн, а он дугаарывыс Поляның авазы хакас. Эң аныявыс 17 хар ажып турган, хөй кезивис 19-20 харлыг бис. Эң улуусу Севил тур-ган, боду 30 харлыг мен дээр кижиле. Биске көөрдө ооң чурум-сагылгазы шыңгы, билиг-мергежили бедик, сержант эргелиг болдур ийин. Санинструкторга ыяк өөренип алган болгаш, бистиң (кыстарның) даргавыс ол. Тулчуушкун шөлү кирерде санитарларны кезектерге ийилеп үлөп каар чүве. Винтов-калыг шериг кезээ, аар пулемет кезээ дээш, 5 аңгы кезектер бар. Мен Сынаа-биле автомат кезээнге барган бис. Өөредилге эгезинде-ле баштарывыс дүгүн дөңгүрөтүп каапкан. Баштай чикти кончуг чоор. Ийи, сөөлүндө харын амырап турдувус. Чогум дайын шөлүнче кире бээрге баш дүгү ажаар хамаанчок, арын-даа аштаар харык чок, чүгө ийи карааң кылаңнаар, малгаш-балар када берген чоруур болгай.

Гвардейжи, кавалерийжи полк-ка Тываның эки турачыларын ки-рип, хүлээп алыры-биле бүгү өө-редилгелерниң, хыналдаларның адак соонда ат салып, рапорт дыңнаар дээш, Москвадан генерал келген. — Ынча повар хереглээр улус си-лер бе? Кыстарның саны хөй-дүр — деп чөпшээрешпейн турган дээр. База катап дайынчы шаптар-аа-зыннарга дүгүп болур бүгү бергелерни шылгадырга, ылаңгыя Байлак, Бичен, Дарыя, Сынаа мырыңай тергинин көргүскеннер. Байлак боду безин билбээн, халып чораан аът кырындан дытта азып каан караны боолааш, часпаан болган. Генерал капитанывыска: — Тулган снайперлер-дир, канчаарын-даа бодун бил! — дээр.

Шериг чажыды чугаазын Кечил-оол Балдан оглу өөрээш, биске бүдүү дамчыткан-дыр деп сөөлүндө билип кадывыс. Дайын дээрге, өлүм-дүр. Ынаар кирген соонда кыс кижиле дээш чингелде чок, сани-тар мен дээш чүгө шарыыр, дуза-лаар эвес, ат болган берге, айылдыг чүве. Фашистерге туттурар болза, тоң берге айыыл ол. Суурларның туттурган кыс чонун канчаар хилин-чектеп турганын кижиле чугаалаар арга чок дерзини.

Идегел чок кылдыр балыглат-тырып, аартай берген солдаттар бо кижиниң бодун дүрген халы дээш дестириптер, амы-тынын ап турган эжини каары ырма сынчыг-ла. Оруун дозуп, сени тудуп алыр дээр фашистерден чүгө аваангыры-биле, кээргел чок боолап, узут-кааш, адырлып алыр сен. Чеже-даа дайында болза, таныштарлыг, өг-бүлөзи-биле чоруткан уруглар база

бар турган. Ынчаар-ла 10 кыстар онча-менди ээп чанып кел чорувус-та, орукка Иргит Багбуужал эживис-тин эди аарый бергеш, бакка божупкан. Ол-ла чылдагаандан дыңзып сегивейн барган боор, чайын чанып келген болзувусса, күзүн ол чок болган, мындыг тө-өгүлүг бис.

АЗЫП ЧОРААНЫ

Бо таварылганы анык кижиниң тенек частыры дээш боду үне-левейн, чугаалайын чораанын билип алдым. Эрткен төөгүнү кым-даа балап шыдаваз. Хөй чылдар эрткен тудум, ол улам-на солун, дыңнасанчыг болбайн аан. Тай-бың, аас-кежикти өгбелери канчаар чаалап эккелгенин келир-үениң салгалдары билип алзын дээш чаа арыннарны ажиткан ужуру-даа ол болгай.

Вера Чүлдүмновнаның ийги-сактыышкыны: — Ынчан 1944 чыл-дың май ай орту кирип турган боор. Украинаның кыдыынга Белоруссия чоогунга камгалалга турган бис. Тыва эки турачыларны дайындан чандырап деп дужаал келген. Эр дайынчыларывыс элзэн хораан боорга, эвээш санныг даштыкы улус дээш шиптирилзэн чадавас. Кам-галалдан үнгөш, дайын шөлүнче кирер мурнунда өөредилге, бе-леткелдер эрттирип турганывыс Ковровка дыштандырап дээр болган. Ынаар бар чорааш орукка поезд бир станцияга доктаай бер-генде, Амаа-биле агаарлап, се-рииттенип халчып чорааш, поез-диден озалдай берген бис. Амаа менден чиик болгаш сөөлгү вагонче халбактанып үнө берген. Мен ынчан тырың, аар турганым ол боор, чыдып калган мен. Поезд шимчеп үнгөн соонда, чүү боор, кижиге кай-ын четтирер, ол хиреде соондан маңнап-ла ордум... Изиг, ышкаш, ымыраа-сээкти чүү дээр, ыглавы-шаан, арын-бажым дирчийип кал-ган, даңны атсы кылаштадым. Угаан чок деп чүвениң кончуу ол-дур ийин. Ол-ла черге, станцияга турган болзумза, мени билген дораан дыңнадыпкан, сураглап турган болган. Москвада ашаанче чоруп-кан-дыр дээш, командиривис оон бээр дилзэн ышкажыл.

Ынчап чорааш, хайгылычыларга туттуруп алган мен. Чүү деп тура-рын билбес, сөс-домак билбес деп чүве хугбай чүве-дир деп бодумну соктап, чектел-ле чоруур мен. Дайынчы кижиниң документизи кезээ-де бодунга чоруур, ол кончуг дуза-лаан, оон башка та чүү шивиштин деп бодаар. Полк, батальон штаб-тары деп дайын шөлүнге балыг-ланган, аскан кижилерни эмнээш, дедир кезектеринче чорудар чер-лер турар, мени ындыг штабка эк-келген. Харын-даа өлбөдим деп улуг тынып, муңгарал ор мен. Бир көөрүмгө наряд дежурныйы та уз-бек, та казах, кара оол тур. Латин үжүктөр-биле кайда, чүү деп черде келгенимни база мени салыптарын саазыгга бижиримге, муңгарава, сени дедир чорудуттар деп хары-лады. Та кажан-чежен, та кайнаар аппарып кааптарын бодап келгеш, ол дежурныйы ажыглап, дезипкен мен. Ам катап туттурзумза, ат дээр, поездиге олуртуптум. Элзэн каш хо-нуктар эрте бээрге, чүвениң ужу-кыдыын билип-даа турар ышкаш апаар чорду. Оорлап олурупкан поездим Горький облазынче бар чыдарын билип алгаш, эрте берзе хоржок дээр сонгадан көрүп чо-рааш, мында-ла ышкаш дээр бода-лым-биле карактарым шийипкеш,

дүжүр шурадым-на. Өршээ, дадай, даваннарым, оорга-мойнум сынып, кемдээн болза, канчаар. Бир тала-кы арным-биле кээр дүшкен бол-дум. Сүвүрүк кара чүве-ле болгай. Аай-дедир шинчилеп тургаш, орук-тун өске талазынче келжип алгаш, чүрээм эндевээн, мынаар ышкаш деп долгандыр байдалды деңзи-гүрүлөп чорааш, эрткен күзүн теп-сеп турганывыс алаакты танып кагдым. Аарыыр-саргыыр чүм-даа уттундурган, кара боолап турга-нывыс чоон дыт бо тур. Оон ыңай лагерь ырак эвезин билер болгаш, ол дыттан куспактанып, ишти-хөң-нүм сөглөп, ыглап турар эвейик мен бе. Оожургап, сагыш-сеткилим чии-гедип алгаш (командирлеримден коргуп база турар мен), дышта-нылга турлаанга кирип кээримге, улузум кайгап калган, кезек када ы-сыывыс хөлчөк болган. Эште-рим мени шагда-ла чок, өлүг деп бодааннар — деп, чугаазын доозуп, шайын иже бээрге, чай аразында: — Вера деп адыңар кажан тыптып келген ирги? — деп сонуургап ай-тырдым.

— Дайын доосту берген соонда, маңа Чадаанага-ла болгай. Совет Эвилелинге каттышкан соонда улустун аттарын орус ат-биле солуп турду ыйнаан. Төрүмелимден адым фамилия кылдыр артып калган, а чаа адым Вера кылдыр бижит-тинген чүве.

Кижиниң ат-сывы база салым-чолга салдарлыг чадавас. Байлак-даа, Вера-даа балалбас, маадыр аттар болган-дыр деп чазамыктап олурумда, В.Чүлдүмновна аптаразын үжээш, кылын альбом эккелди. Дайынчы эш-өөрлери-биле аңгы-аңгы чылдарда тырттырган чурук-тары, хөй-ле шаңнал бижиктер. Хоолгалаар чүве бар эвес, хайы-раан чуруктар каш янзы төөгү-намдарлар бооп ында чыдып кал-ды. Келир үениң анык шинчилек-чилеринге магалыг шыгжаг ында барын медээлеп ор мен... Черле ын-чаш солун арынга чырыдарда хөй чүве кирер эвес, бижип демдеглээр болза, чеже-даа янзы темалар ында төктүп чыдар деп болур.

— Чүнү кылып чорбаан дээр, кандыг-даа бергелерни кижиле көөр, чүктөп эртер апаар чүве-дир — дээзиниң деңизин бодап көрүңер даан...

Эң сөөлүндө 2009 чылдың де-кабрь 14-те Ровно хоорайдан хоочуннар чөвүлелиниң даргазы А.Абушевич база мэр В.Хомконун ат салганы улуг, тускай байыр чеди-ришкениниң чылыг сөөстерин бижээн телеграммалары бар болду.

10 уругну кижизиткен Маадыр ие эң бичи уруун 43 харлыында божуп чигээш болду. Өөнүң ээзи Хапылак Шожалович 1977 чылда аарааш чок болган соонда, ажил-ишчи ава ТР-ниң Көдээ ажил-агы-йының алдарлыг малчыны чедир ажилдап-чурттап чорааны база бир төөгүлүг кылын ном бооп болур. Маадырның орден-медальдарының саны 29 деп билип алдым. Дөгере-зин кадаар болза, костюмунун эдектеринден бээр дола бээр чадавас.

Ажил-иш, шөфтээшкын хайнып турар аалдың кол ээзин үр тутпас дээр (оон башка оон-даа хөй ужураалдарны төөгүп болур турган) өөрүп четтиргеним илередип ба-йырлашкаш, дүрген-не чоруттум.

НИНА СЕРЕНОТ,
дыңнап чугаалашкан.

Март айның 18-19, Кызыл —
Чөөн-Хемчик — Хараганыг-Даг —
Кызыл.

ЧЕХОСЛОВАКИЯГА ЧЕТКЕН ТЫВА ЭКИ ТУРАЧЫ

Доклут Калзаноич Монгуш 1917 чылда Улуг-Хем кожуунун Көк-Чыраага төрттүнген. Дайын мурнуу чарыында Араттың Революстуг Шеринге албан эртирген. Шагаан-Арыг хоорайга ополчен шериг взводунун командири чораан. 1943 чылда эки тура-биле билдиришкин бижээш, дайынча аътаныптарынга белеткенип турда, авазы Дамар Дувеновна Түлүш оглун үдээз дээш Көк-Чыраада Кызылга чедип келген. Кызыл хоорайның Культура бажынынга хөй улус чыгып турда, иешкилер чурукка тырттырган. Ол төөгүлүк чурукту (чурукта: авашкылар) сөөлүндө «Авазы оглун фронтуже үдөп тур» деп адаан. Тываның эки турачы аъттыг шериг эскадрону фронтунун изиг тулчуушкуннарынга киржиринің мурнуу чарыында Ковров хоорайга дайынчы белеткелди эрттирген.

Дайынчы Докпут Ровно дээш изиг тулчуушкунга эрес-дидим чоруун көргүскөш, командалалдан улуг макталды ап, Алдар орденин III чергези-биле шаңнаткан. Ровно-нуң соонда, Украинаның өскө хоорайлары дээш демиселге 6 өөрүнд чарылгаш, 8-ки дивизиянын 203-кү полугунга каттышкан. Өөрүндөн

аңгыланы берген эки
турачылар барыын Ук-
раиннаның кызыгаарын
эрткеш, орус шериг-биле кады
Польша, Венгрияны хостаарынга
киришкен. Ол тул-
чушкуннарга балыг-
ладыры балыгладып,
өлүртүрү өлүрткени-
ниң соонда, ол кезек-
ке тыва эки турачы-
лардан чүгле Докпут
Монгуш, Түлүш Бал-
чат, Оюн Сотпа арт-
кан.

1944 жылдың июль айда улуг тулчуушкунга киришкеш, дайынчы Докпут маадырлыг, эрес-дидим чоруун көргүзүп тулушкаш, Алдар орденнің II чергезибиле шаңнатканының дугайында шериг черинің шынзылгазын алган. Ооң аңгыда беш дайынчы медальдар-биле база шаңнаткан. Чехословакияның девискээринге ол аар балыглаткан.

1944 чылдың күзүндө Улуг-Хем кожуунун Көк-Чыраа сумузунга фронтудан дыңнадыг келген: дайынчы Докпут Калзаңович Монгуш дайын шөлүнгө маадыр-

лыы-биле өлгөн деп бижээн. Оон өлгөн мага-бодун көрбээн-даа болза, Көк-Чыраага чурттал турган төрөлдери чула кыпсып, кажыыдал езулалын кылган. Ол

качыгдалдыг медээниң соонда,
дайынчы Докпуттун төрөл-дөргүлү
Чаа-Хөл кожууннун Кызыл-Дагже
көже бергеннер.

1945 жылдың июль айның бир-
ле хүнүнде Докпут бодунуң тө-
релдеринге хенертен бо чедип

келген. Өлгөн дээн кижизи чедип келирге, улузу аңгадай берген. Мага-боду арыпкан, арны-бажы агара берген, эьди-кежи балыгы бышкын сорбулуг, бир холу тут-тунмас болган. Ооң дайын инвалиди болуп чанып келгени ол. Дөргүл-терелинин, ажы-төлүнүн, чоңунуң өөрээзин чүү дээр! Док-пугтун хөрээнде хөй медальдар, орденнер чайнап турган. Ол карманындан парлап каан албан бижиин ужулгаш, орустап билир кижилерге көргүскен. «База бир орден алыр документ-тир» — деп, улуска ол тайылбырлаан. Ол Алдар ордениниң II чергези-дир. Шериг албан чериниң дыңнадыг бижиин бар-даа болза, ордениниң бодун мынчага чедир албаан.

Эки турачы Докпут дайын соонда үр болбаанда Чаа-Хөлге суг ажыл-агый черинге ажылдай берген. Оон ол чоорту мал-маган азыраар ажылче кирген. Эки ажилы дээш мактал, хүндүлел бижиктерни үзүк чокка ал келген. Ачавыс малчынар хуралдарынга киржип, найысылал Кызылче хөй удаа кээп турган. Ынчан ол Кызыл чурттуг эки турачы эш-өөрү-биле ужуражып, дайынчы кадыг-берге чылдарын сактып чугаалажыр чо-раан. Интернациональная кудум-чузунга чурттап турган Ооржак Севил, Комсомольская кудумчу-

зунга чурттал чораан Тонгак Та
жаа, Рабочаяга турган Оюн Оол
дээш, оон-даа өске эштери о
Кызылга уткуп ап, хүндүлөп ту
ганнар. 80 чылдарда бөлүк э
турачылар Ровно хоорайже ба
чаладып турдулар.

Ачавыс Докпут Монгу
Калзанович 1982 чылда хенер
мөчээн. Ону Чаа-Хөлдүн Кызы
Дагга ажаадывыс. Ол үедэ дай
киржижчилеринге улуг сагыш са
байн турганы дыка хомуданча
Ачавысты ажаарда, тергел
тракторга сөөртүп чедирдирмис

Ачавыстың, ававыстың урлары шупту 9 кижжи бис. Ол төлөптүг кижилер болуп, тудуг садыг-саарылгада, чер-мал ажа агыйында база эмчилеп ажылд чоруурлар. Улуг оглу — хөжүм бот-тывынгыр композитор. Хөгүмүн бижээн ырларының чыында ном кылдыр үнгөн. Монгуш Докс Калзаңовичиниң кыс уругларын улуу мен башкы мергежилдиги м Чонга бараан болуп, үрө-түннел ажалдап чорааным дээш, шаңк малталдарны ап, медальдар-бы шаңнаттым.

Ачавыстың эвилең-ээлд
аажы-чаңы, ажил-ишке ту
соруу, шимченгир, аваангы
кижизиг мөзү-шынары, чону
хүндүкели уруглары бистер
сагыш-сеткиливиске балаттын
ис болуп артып калган.

Ранса СҮГЕ-МААДЫР
Кызыл хоорай.

МӨҢГЕ ТУРАСКААЛ

Ада-чурттуң Улуг дайынының кадыг-дошкун чылдарының үезинде «Бүгү-ле күштү – фронтуга!» деп кыйгының адаа-биле Тываның арат чону акы-дуңмалышкы Совет Эвилелиниң чоннары-биле бир дөмей немец-фашистиг эжелекчилерни узуткаарыга киржир күзелин илереткен.

Взвод командири Сурас Сат оглу Бүрзекей, взвод база эскадрон командири Данзын-оол Куулар оглу Донгут оларга баштадып алган Кара-Лама Кара-Сал оглу Кошкар-оол дайынчы, ооң өөнүн ишти Сарыглар Допуй уруу Часкал 1943 чылдың август айда дайынче аътаныпкан. Өглөп алган уругларын кырганнары Чөөн-Хемчиктин өске кижи турачы оолдар, кыстары-биле кады Бора-Булак ховузуңуң асынга чедир үдөп кааннар.

Кара-Сал Кошкар-оол биле Сарыглар Часкал улуг лейтенант Сат Бүрзекейнин взводунга шериг херзэнге өөренип алгаш, Украинанын Ровно облазынга дайылдажыры-биле чедип келген. Калчаалыг удурланып турган немецтерни Кошкар-оол болгаш ооң өөрү узуткан. Бүрзекейнин пулеметчуларының дузасы-биле бири болгаш дөрткү эскадроннар немецтерни камгалалындан үндүр шаапкан.

1944 чылдың февраль айының бир хүнүн Часкал черле утпас. Тиелгелиг чанып келгеш безин чоок кижилеринге төөгүй бергенде, ыглаптар турган. Часкалдың ынак эжи Кошкар-оол Ровно хоорай дээш тулчуушконга маадырлыгы-биле өлгөн. Кошкар-оолдун маадырлыг чоруун Совет Чазак бедин-биле үнелзэн. Ону «Ада-чурттун дайыны» орденниң I чергези-биле болгаш ТАР-ның Күш-ажыл ордени-биле шаңнаан. Сарылгар Допуй уруу Часкалды «Эрес-дидим чорук дээш» деп медаль-биле база ТАР-ның Күш-ажыл ордени-биле шаңнаан.

Донгут Данзын-оолович Куулар
1913 чылда Чөөн-Хемчиктин Хөндөргейге төрүттүнгөн. 1930-32 чылдарда шериг албанын эрттирген. 1932-36 чылдарда ССРЭ-ге Там-

бөвтүн аъттыг шериг школазын дооскан. 1931 чылдан ТАРН кежигүнү, орус дылды эки билир. 1933 чылдан АРШ-тың взвод база эскадрон командири. Доңгут Куулар дугайында Араттың Революстуг Шерииинң командыдала чери ху допчу намдарында мынча деп бижээн: «Доңгут Куулар Данзын-оолович улуг лейтенант, оожум-топтут, чурумнуг, шыдамык, эш-өөрүңге хүндүткелдиг, чонунга бердинген. Аъттыг шериг взводун командалап болура».

1941 чылдың күзүнүндө Барыын-Хемчиктин Кызыл-Мажалыкка организастан шериг эскадронун командиринге томуйлаткан. Эки турачылар-биле дайынче чоруткан. Эки турачыларның аъттыг шериг эскадрону капитан Ахмеджановтун бирги взводу-биле Деражно биле Ровно аразында суурларга немецтерни капитан Кечилоол командылаан тыва эки турачылар, оларның иштинде улуг лейтенант Донгут Кууларның взводу узуткаан. Ровно хоорайга тулчуушкунга Донгут Куулар маадырлыгы-биле өлгөн.

Монгуш Менди-Байыр оглу Семис-оол 1922 чылда Хөндергейге төрүттүнген. Семис-оол Монгуш танкыга удур боолаар взводтун бирги салбырынга Ровнодан Дубно чедир тулчуушкуннарга дайзынынң техникасын, от точкаларын узуткаарынга үлүг-хуузун киирген.

Сарыглар Буянды оглу Канчыыр-оол 1922 чылда база-ла Чөөн-Хемчиктин Хөндергейге төрүттүнгөн. 1939 чылда ТАРН кезигүну. 1944 чылда Араттын Революстуг Шерииниң танк кезээнге шериг албанын эрттиргеш, танкының механик башкарыкчызынга өөрөнгөн. Канчыыр-оол Сарыглар

Ровно дээш тулчуушкундан эг-
лээш, дайзынның техниказын, от-
точкаларын узуткаарыга бодунун
үлүг-хуузу киирген. Сурмичи дээш
сегиржи алышкыга маадырлыг
19 гвардейжилер-биле мөчзэн.

Бистиң Хөндергейден 206 эки турачылар-биле кады дайынче аъттанганнар хөй. Бистиң тайбың келир үевис дээш амы-тынын берген-нерни утпайн, 1976 чылда оларга баштайгы тураскаалды башкы Дакипт-оол Сержинмаевич Монгуш Василий Артсединиң кылганы-биле баштайгы тураскаалды ажиткан. 1985 чылда ол тураскаалдың орнунга улуг тураскаалды школа чанынга ажыдып алдывыс. Тураскаалда эки турачы чаңгыс черчурттуглларының аттарын бижээн. Ол үеде бодум суму даргалап тургаш, өреге бүрүзүнден 3 рубль акша чыгаш, 900 рубль-биле чараш, улуг тураскаалды Михаил Кенденбилович Тюлюшке баштаткаш, ол үеде Хөндергейниң ортумак школазының 10 «а», 10 «б» класстарының өөреникчилеринин, суурнуң чонунуң идеякелгил киржилгези-биле тургуствус. Тураскаалды тургускандан бээр бүдүн жожуун Май 9 байырлалын бистиң Хөндергейге байырлаар чаңылдыг болу берген. Чылдың-на тураскаал чанынга спортчу оюннар, хүреш, аът чарыгы дээш, оондаа өске Тиилелге хүнүнге тураскааткан мөөрейлер эртип турар.

Тываның суур бүрүзүндө оон чурттакчыларының чоргаарланып чоруур, ат-алдарлыг, хүндүткелдиг кижилери бар. А бистин Хөндөргейде ындыг кижы — улуг лейтенант Сат Бүрзекей-дир. Оон чырыткылыг адын мөңгөжидери-биле бис, чаңгыс чер-чурттуглары, улуг тураскаалдарны тургустуvus. Ада-чурттуң Улуг дайынының Тириелгезинге тураскааткан ажил-херектерге бистин кириген улуг-хууvus ол.

Пина Куулар.
Хөндөргөй сүчүр.

КЫЗЫЛ-ДАГНЫҢ ОПОЛЧЕННЕРИ

Ада-чуртгун Улуг дайны эгэлзэн соонда ССРЭ-ний т
улуг хоорайларын эгэлзэш, бүгү-ле хоорай, суурлары
ополчен шерии тургустунуп эгэлзэн. Ополченнер дээ
тулчуп турар улуг шеригге дуза кадар, чондан тургустунг
колдуунда-ла эки турачы шериг болур.

Ада-чурттуң Улуг дайынының үезинде ополченнерни тускай шериг мергежилдиг, дуржулгалыг дайынчылар башкарып, оларны шериг херэзин эге билиглеринге, дайынчы мергежилге, шеригчи чурум-сагылгага өөредип турган. Оон аңгыда политинформаторлар оларга фронтуда байдалды дамчыдып, тайылбырлап берип турган. Бөдүүнчүдүп чугаалаарга, ополченнер дээрге курлавырда шериглер-дир ийин.

Тывага ополчен шериглери дайын эгелээри билек-ле, кожуун, суму бүрүзүнге тургустунуп эгелээн. АРШ-ка шериг эрттирген, шериг талазы-биле билиглиг кижилерни ынчангы ополченнерни өөөдиринче-че хаара тудуп турган. Дайылдажырының аргаларын чыылган аныяктарга өөөдир сорулга-биле оларны ырак черге хаактыг маңнадып, кара бооладып, ыяш чыдалар, селемелер-биле удур-дедир халдаштырып турган. Ол үеде сууржун чон хөй эвес турган болгаш, аразы талыгыр ырак аалдардан хөй аныяк оолдар, кыстарны бөлүп эккелгеш, шериг херээнге өөөдирге оларның аразында чамдыктары ону оюн-хөг кылдыр хүлээп ап турганныары база бар.

Хаа-Хөлдүн Кызыл-Даг сумузу ол үедэ чээрби хире арбаннарлыг, улуг суму турган. Аңаа ополченнер өөөдирдир ажилды Түлүш Чүлөдүм удуртуп турган.

Хөг үнгөн черни черле чандыр көрбөс, каяа-даа барганда улус каттыртып чоруур Чолдак-Хорлуу дээрзи эки туразы-биле ополчен-неп чедип келгеш, шериг өөөдиин оюн-хөг бодап, бо-ла шеригжи ко-рум-чурумга дүүшпөс чүүлдер кылырга, Чүлөдүм дарга ону чыскаал мурнунче чалап эккелгеш,

«Шериг чуруму деп чүве бил хар назының улгады берген хир де аажы-чаның чараш эвес кидир сен. Аалыңче чана бер! дээрге, Хорлуу ол-ла черик аалыңче кара маң-биле чобарган дээр чораан.

Идепкейлиг ополченчилер бирээзи, Чаа-Хөл чурттуг Ту Байыр турган. Ол 1934 чылда Т ның АРШ-ка шериг албанын : тирип чоруур деп турда, ону д сыны чолдак дээш холуп каапт Байырны шеригже албайн барг ооң сеткилинге хомуданчыг б артканы чугаажок. Дайын уези ополчен шерин тургузуп эгел ге, ол амырап калган. Ооң опол шерин кончуг карак кызыл : тирип турарын даргалар эскек ону командирниң дузалакчызы томуйлаан. Ынчан Байыр бир зек үеде аңаа баяжыр чуве- чок кылдыр, шыңгыы, негелде- ылап офицер кижы ышкаш апар чоруп турган. Ынчалза-даа Чол Байыр ышкаш идепкейжи, х аъттыг аныяк кижилерниң ынча ополчен шимчээшскининге кат үлүг база бар. Олар аныяктар хей-аьдын көдүрүп, оларга үлө чижээн көргүзүп чораан.

Ополченнер дээрге чүглө
риг херээн өөренил, патриотчу
лар ырлап, марштал чоруп тур
звес, а херек болза күрүнези, э
дээш туржрунга, дайынче а
нырынга белен турган кижил
дир. Оларның аразынга кон
солун, хөктүг кижилер база тур
болгаш, оларның дугайында
аразынга солун төөгүлүг чугаа
артып калган. Үстүнде биж
маадырларывыс чогум-на ша
ындыг кижилер болуп турар.

Дмитрий ДУРБУ
Хову-Аксы суур.

Хатерина ТАНОВА,
Тываның Улустун чогаалчызы

ДАЙЫН БОЛГАШ УРУГЛАР

(Уланчызы. Эгези
№ 47, 48 «Шында»).

«Дөртөн аътты чарыштырган»
...ының адаа-биле марштап,
...бүрүзү ыяш ланчылыр чазал
ган. Ачанмын ада-иезинин чурту
стин аалывыс-биле кожа Дөн-
дек дээр бедик хавактын алдыы
сунга харны оваалап тургаш,
амиллин деп бедик дөң кылып
гаш, оон кушталдыр ажа халыыр
ш чүнү олар кылбайн турган
ор. Походтаар дээш дүне база
скалыг чоруп каар. Ол чорааш
жак, кыдыг Ишкин аалдарына
иерт көргүзүп, чонга фронтуда
йдал дугайында солуннар
мчулгазын чорудар.

Ополчен сургуулу чайын-даа
күлчүлүп турган. Шериг инструк-
ру командир Доржу ополчен
рузун шериг формалыг болурун
геп, шериг өнүгүп төстен хөйлен,
тур даарадып алырын безин
ыгыгы негеп турган. Ногаанзы-
дар шериг өнүгүп чадыр, сатин,
алымба дээн ышкаш пөстери
юлченнер кайыын-даа садып
п, шериг форма даарадып ап
рган... Ынчан авам баштаан кезек
рээженнер Доржу командирнин
етер кылдыр берип кааны шериг
йлен, чүвүрлерни өттүндүр ды-
ла хөй шериг формаларны
арааннар ийин. Ол хептерин кет-
лепкеш чыскаалган ополченнер-
көөрге, езулуг-ла кино-чурук-
рда ышкаш көстүр турган...

Оран-чуртун камгалаарда
Ополченнер белең-не бис.
Оптуг дайзын халдап келзе,
Ойтур шавар күштүг-ле бис —
ел ырлашпышаан, хавак кырын
ду марштап бадыптарга, кырган-
ам инек кажазының кырында
туруп алган бажын чайып: «Бо-
арның идиктеринин даажын дың-
арга ана дүк каккан улустун даа-
ы-ла-дыр ийин» — деп магадап
турар чүве.

«Кызылдар» болгаш «Актар»

Суг-Аксы эге школазының
лээди класстарының өөреник-
илери — үш, дөрт класстарының
уругларды, дыштаныр хуннерде
оходтаар, азы шериг оюннар
ынаар апарган. Бир-ле дыштаныр
үнде бис шериг оюн ойнаар
парган бис. «Кызылдар» болгаш
«Актар» кылдыр үстүп алгаш да-
ылдажып ойнаар болган бис.
Дөртүкласчылар «кызылдар»
болган, а бистиң үшкү класс «ак-
ар» апарган бис. Бистиң класстың
олдары Чунак, Кушкаш-оол,
иче-оол суглар «актар» болбас
ис дээш маргыжып туруп берген.
Ол оюнга кол командылакчы
апарган директор башкы бисти
«актар» эвес, «ногааннар» болур
илер дээрге, мүн-не чөпшээ-
решкен бис. Кызылдар өштүңге
кызыл дилиндек пөс баглап алып,
«ногааннар» — ногаан пөстери-
гүлүшкүн үезинде кым өштүңде
өзүн үзе тырттырып алган бол-
тур, ону өлүрткен деп санаар, ол
ондан үнер. Оюнда кол-ла чүве
— тук чажыраы. Тугун алыскан
отряд бүдүнү-биле удурланыкчы-
ынага дүжүп бээр, оон-биле өюн
доостур. Өштүңде пөзүн үзе тырт-
тырбас дээш кижидыка-ла кызар
боор чүве. «Кызылдар» халдааш-
канын күштелдирип, бисти тоо
дырадыр сывыртааш турупкан.
Мен Полина дээр эжим-биле чет-
тирбейн ырадыр дезде бергеш,

Хемчик арының бир бичии ой-
маанда сула саваңының улуг эвес
сараадының чанынга маңажып
келдивис. Бис ол сараат кырынче
үнүп чаштынар дээш дыка-ла
оралдашкан бис. Сула саваңының
чылгыр деп чүвези кончуг, ынаар
үнүп бар чыда-ла, дедир сыңайн-
дыр чуглуп-ла бадар. Арай деп
тургаш сараат кырынче үнгеш, са-
ваңны онгаштааш, ынаар кире
бергеш, саваң-биле көзүлбес кыл-
дыр шугланып алдывыс. Ам бисти
кым-даа тыппас. Бисти сүрген
удурланыкчылар сараат чанынга
маңажып келгеш, сараатты дол-
гандыр маңажып, савааш чыда-
лары-биле шашкылагылааш, маң-
нажып чоруй барган. Бис амырааш
качтен каттыржыпкан бис. Саваң иштинге
чылыг, ыржым, тааланчы-ла кон-
чуг. Дезип маңнашкаш пат турупкан
улус ам оожургал, чугаалажып
чыткаш, удуп калган болган бис.
Та чүү хире удаанывыс ол чүве
ийик, хенертен отту чаштап
келдивис. Сараат чанында узун
теректе уядан каарган та чүге
алгыра бержик, ол ийи-үш аас
«Кар! кар!» кылдыр алгыраарга
оттуп келгенивис ол боор. Бир
дугаарында-ла бажывыс кырында
сылдыстар кылаңайчып турарын
эскерип кагдывыс. Ынаар-ла куду
элээн ыракта суурнуң оттары
чивеңейчип турар. Сарааттан куду
чуглуп бады келгеш, идик-хевивис
кактанмышаан, суур уунче салчып-
тывыс. Кырган каарган бистиң соо-
вустан база ийи-үш аас каргы-
радыр алгырып кагды.

Сургуулдар походтан уурук-
сууруктап чанып келген болгаш
бистиң астыгып калганывысты
эскербээнер. Чүгле караңгылай
бээрге, улузувус башкыдан айты-
рып чедип келген. Ынчан улус дүвү-
реп-ле үнген, оон-моон айтыржып,
туң-даа этсип шаг болган. Коман-
дир Доржу ополченнерин чыып-
каш, чаа-ла бисти дилеп үнер деп
турда, суурга эгиш-тыныш-биле
салчып келген бис. Директор баш-
кы бисти дыка-ла чемелзэн. Ынчан-
майн канчаар, шериг поход үезин-
де сараат иштинге тамчыктанып
удуп чыдар деп черле болбаан
херек ийин ол.

Аэроплан, аът, шары болгаш языты-мелегей

Дайын чылдарында бистиң шко-
ланың өөреникчилери улуг улустун
бүгү-ле ажылынга идепкейлиг ду-
залажып турганнар. Кызыл Шериг-
ге белек чыылдазы уламчылавы-
шаан. Школачылар чыылганнарга
солун номчуп бээр, концерт бе-
леткеп алгаш, оозун көргүзүп бээр.
Ынчан тыва бижик орус алфавитче
шилчип турган үеде школачылар
чаа үжүктү кончуг дүрген өөренип
апкан, орус үжүктери арааттарга
өөредип турганнар. Арааттар олар-
ны «бичии башкыларывыс» дижи-
р апарган.

Ол бүгүден аңгыда өөреникчи-
лерниң кол-ла ажылы эки өөренири
дээрзин олар билип турганнар.
Класстарның самбыраларының
үстүңде улуг үжүктөр-биле «Кым
багай өөренирил, ол дайзынга
дузалажып турары ол» деп бижип
каан. А кым дайзынга дузалаксаар
боор, ынчангаш школада багай
өөренип турар кижиде чок турган.
Школаның коридорунда хана-
да улуг кылын саазында класс-
тарның өөренилгезин, сагылга-чу-
румун демдеглээр көргүзүп сам-

быразын база кылган. Самбыра-
ның үстүңде аэроплан, аът, шары
болгаш черепаха дээр языты-ме-
легейниң чуруктарын чуруп каан.
Аэроплан адаанга эң эки өөренил-
гелиг, сагылга-чурумнуг классты
демдеглеп бижип каар, аъттын
адаанга олардан бичии-ле дудай
берген класс, шарының адаанга
ортумак өөренилгелиг класс, а че-
репаха адаанга багай өөренилге-
лиг, чурум-сагылгазы кошкак
классты айтып демдеглеп каар
турган. Черепаха адаанда клетка
колдуунда-ла арыг, хос турар чүве.
Багай өөренилгелиг класс школада
чок болганы ол. Хай болуп, чүгле
бистиң үшкү класс ийи удаа язы-
ты-мелегей адаанга чурудар апар-
ган бис. Баштай мынчанган чүве:
Кызылдан бе, азы Чадаанадан чү-
ве ийикпе, эмчилер чедип келгеш,
школаның бүгү өөреникчилеринге
бир-ле аарыга удур тарылга кы-
лып эгелзэн. Бистиң класстың та-
рыдар ээлчээ кээрге, класстың ба-
рык ортаа кезин ол тарылгадан
корткаш дезипкен. Бис школадан
ырак эвесте хараганнар аразынга
чаштынып чыдып алгаш, оортан
кажан эмчилер тарылгазын доо-
зуп, школадан үнүптерин манап
чыткан бис. Элээн үр болганда
холдарында чомоданнар туткулаан
ак халаттарлыг эмчилер база
суурнуң эмчизи Хандынмаа бол-
гаш школа директору үнүп келген
эмчилер-биле кады чоруптулар.
Бис чыткан черивистен тура ха-
лышкаш, класзывысче маңажып-
тывыс. Тарыдып алган чамдык
оолдар аажок маадыржып көөр-
геттинген, шала бичии кошкак
уруглар шүжүңейчип, карактарын
чоткулап олурлар. Кичээл төнерге
директор башкы бүгү сургуулдар-
ны школа баарынга чыскаалкан.
Бисти, тарылгадан дескеннерни,
чыскаал мурнунче үндүрүпкен.
Баштарывыс халайжы берген тур
бис. Директор башкы бисти бүгү
школаның мурнунга ыбакчылар,
дзидкилер деп чарлавышаан:
«Бичии ыргак-сээк ызыраындан-
даа дора чүведен коргар кортук
кижилер бистиң аравыста бары
ыянчыг-дыр» — дээш, фашистер-
ниң хилинчектеп турганы маадыр
пионерлер дугайын ол борта база
чижекке кириди. Буруулуг улус
канчаар боор, бүгү чемелзешкинни
ыт чок хүлээп алган бис. Оон
соонда бистиң класс көргүзүг
самбыразында черепаха адаанда
үргүлчү-ле ак турар клетканы
ээлпекен. Тарылгадан дезер деп
саналды баштай үндүрүп келген
Чунакты-даа чемелзэн бис. Чунак
тоовады-даа. «Че анчыг, мен ка-
дыр элден шурай берзимзе, силер
база мээң соомдан шурай бээр си-
лер бе» — дээш, улуг ала кара-
тары-биле бисче көре-дир. Бис
хейде-ле каттыржы берген бис.
Шынап-ла, хей-ле дезип турган-
дыр бис ийин. Ол тарылгадан кым-
даа өлбээн-не болду. Хайлыг-ла
чүве — бистиң класс дараазында
база катап черепаха адаанга дем-
дегледир апарган бис. Бо удаада
ол Кушкаш-оолдун ужундан бол-
ган чүве ийин. Ол чурук чурурунга
ынак киж чүве, оон даады-ла чу-
руй кааптар чүвези — дал ортузун
чыда-биле шиштей кададып алган
фашист демдекти ол каяа-даа
чуруй шаап каар. Бир катап Куш-
каш-оол школа столоваязының
эжиниң калбак, дески, ак черинге
фашист демдекти кара будук-биле
аажок көскү кылдыр чурааш, ону
чиңгежек чыда-биле өттүр шанчып

каан кылдыр чуруп каан. Чурукту
ырактан көөрге, ында чиңгежек
чыда көзүлбес, чүгле фашист
демдек кайы ырактан көстүп
турар. Ол чурук столовая эргелек-
чизи Сандан акыйга таарышпаан.
Ол дугайын директорга-даа хому-
даан. А директор ол кас демдек-
ти дораан аштанар деп дужаал
берген. Бис Кушкаш-оолга эмге-
лежип, ол фашист демдекти ба-
лаар дээш дыка-ла кыскаан бис: өл
пөс-биле чодуп, хар холуктуг
элэзин-биле дүрбүп, чүнү канчал-
баан дээр, ол хайлыг кас демдек
адырлыр деп чок. Бистиң чанывыс-
биле суурда шевер дарган дирткен
Бызаң кырган-ачай эртип чыткаш,
доктаай берген. Ол бистиң ажылы-
высты көрүп тура, хүлүмзүрбү-
шаан өөнче чорупту. Үр болбаанда
кырган-ачай бичии хаарыыл
эккелгеш, каш халырт-халырт кын-
ган соонда кас демдек арлы бер-
ген, чүгле оон орну агарып чыдып
калган. Бистиң амыраарывыс-даа
кончуг. Ынчалза-даа ам база катап
черепаха адаанга бистиң классты
демдеглэй тыртып каан. Оон соон-
да Кушкаш-оол фашист демдек
чуруурун соксаткан. Ол чаа тема
тып алган. Самолет дайзынның ше-
рийн кырындан бомбалаан, совет
танкылар дайзыннарже атакалап
кирген, оларның соо-биле аъттыг,
чадаг шериглер кызыл тугун хөл-
беңдир тудупкан шаап халдаан,
бир-ле көргенивис плакатта ыш-
каш чүве ийин. Ол чуруктары дээш
башкы Кушкаш-оолду бо-ла мак-
таар апарган. Оон соонда Кушкаш-
оол хана солун чурукчузу апарган,
а мени ол хана солунун редактору
кылып каан. Бис Кушкаш-оол-биле
хүлээлгевис шыырак-ла күүседип
турган бис. Кушкаш-оол чагаалар-
ны, содаачыларны хана солунга
салбайтыр чуруп каар, мен олар-
ның адаанга шоодуглуг шүлүк-
терни бижип каар турдум. Ынчал-
дыр чогаадыкчы демниг ажылдың
ора-сомазы тыптып келген. А мени
солун редактору кылып кааны ба-
за ужурлуг турган чүве-дир ийин.

Баштайгы шүлүүм дээш мактатканым

Бир эртен башкы класска кел-
геш, самбырага кылагар саазында
чуруп каан улуг өнүгү чурук азып
кааш чугаалай-дыр: «Бо чурукту
топтап көрүңер. Мону орус чу-
рукчу Александр Дейнака чураан
чүве-дир. Чуруктуң адын «Келир
үениң ужудукчулары» дээн-дир.
Мону эки көрүп алгаш, бо чурук
дугайында чүнү бодап кагдыңар,
боттарыңарны-биле чогаадып
бижиң көрүңер» — дидир. Бис
самбырада азып каан өнүгү, чараш
чуруктан үр-ле карак салбайн
кайгап ор бис. Оон соонда уруглар
бижиттинип кирипкен. Мен чүнү
бижириң аайын тыппайн чурукче
кайгавышаан мен. Көвүктелдир
чалгып чыдар көк далай кырында
аэроплан дээр бичии ужар-хеме
ужуп чоруур, ынаар-ла ыракта
пароход ыжы бурунайнып эштип
чоруур, а далай эринде үш бичии
шалдаң оолдар далай кыдыында
ужуп чоруур аэропланче холдарын
сунупкан тура халыыр чыгыы олу-
рлар. Оолдарның хүнге хүрер-
тир додуга берген ооргалары
оларның шимчээшкенинериниң
аайы-биле ээр-дагыр апаргылаан,
суг дамдылары оларның эътте-
ринде кылаңайнып көстүп турар.
Өөреникчилер бижиттинип-ле ор-
лар. Мээң кыдыраажым арыг, чүнү

бижириң аайын тыппайн олуруп
берген мен. Чанымда Чунактың
бижиң оор чүвезин бүдүү карак
ужу-биле көөрүмге, ол келир үеде
далай шерин болур, дөө ол далай-
да эштип чоруур пароходка ажыл-
даар мен деп бижиң олур. Өске
таламда бир уруг өзүп келгеш, ол
далайга чедип, аңаа эштир күзе-
лин илереткен. А чуруктуң ады
«Келир үениң ужудукчулары»
дээн-не болгай, ол чүнү бижиң
орларлы ол боларның деп бодап,
эрик кыдыында оолдар чүнү бодап
орлар ирги деп боданып-ла ор мен.
Уруглар белең болган чогаалда-
рын башкыга дужаап эгелзэн. А
мээң кыдыраажым ам-даа арыг.
Чүве бижиттинмээн арыг кыды-
раашты канчап дужаар боор, чүнү-
даа болза бижиң каайн деп
бодааш, кончуг дүрген бижиттине-
ле бердим. Ол бижиң алган чүвем
сес одуруг шүлүк хевирлиг чүве
болган. Оомну дүрген-не башкыга
суна каалкан мен.

Даартазында хүн башкы бистиң
чогаадыг бижээн кыдырааштары-
высты хынааш эккелген, оларны
ээлеринге үлөп тура, чамдыктарны
мактап, чамдыктарны чемелеп,
харын-даа кочулай каап чоруп тур,
мээң кыдыраажым-даа сураг.
Башкының холунда арткан сөөлгү
кыдыраашты мээңни-дир деп
танып кааптым. Ам-на бүгү класс
мурнунга кочуладырым ол-дур деп
бодап келгеш, эпчосунганымдан
кире бээр чер тыппайн, оода-ла
стол адаанче бажым сугар чыгыы
ор мен. Башкы мээң кыдыраа-
жымны ажып алгаш чугаалай-дыр:
«Бистиң класста шүлүкчү киж
төрүттүңен-дир» дээнин дыңнааш,
ам-на кочулаары ол-дур деп
бодааш, стол адаанче сывырлып-
ла эгеледим. Элдеп чүве — башкы
мени мактап-ла эгеледи. Мээң би-
жээн шүлүк хевирлиг чүвемни
класска номчуп бергеш: «Көрсес
силер бе, бо одуругларның безин
тывызык деп чүвезин. «Оолдарның
күзелдерин ооргазындан көрүп
тур мен» дээн-дир» дээрге, класс
чир-шоң дүшкен. «Чүге ынчаар
бижээн деп бодай-дыр силер?»
деп башкы өөреникчилерден ай-
тырган. Борта кым-даа харыы
бербээң.

— Кижиниң сеткил-хөңүн,
күзел-чүткүлүн оон арын-шыра-
йындан, карактарының көрүжүн-
ден көрүп ап болур харын, а бо
чурукта оолдарның арыннары
көзүлбес, ол хиреде оларның ээр-
дагыр ооргалары, оларның шың-
ганнары оларның күзел-чүткүлүн
көргүзүп турарын келир үениң
шүлүкчүзү эскерип кааны ол-дур.
Эр хей, шүлүк бижириң кагба,
улам эки бижи, канчап билер, келир
үеде улуг чогаалчы-даа апарың
чадавас» — дээш, башкы мээң
кыдыраажымны менче суна-дыр.
Кыдыраажымны тудуп алырымга
изии-ле кончуг ышкаш болган. Чап-
сарда даштыгаа үнүп келиримге
бистиң класска ачам-биле атташ
Түктүг-оол дээр даады-ла баштак-
танып чоруур оол алгыра берди:
«Ой, оолдар, кичээниңер, бо уруг
улустун бодап чоруур чүвезин оор-
галарындан көрүп кааптар киж-
дир, хамык чажыдыңар тө тырт-
тырып алдыңар» — дээрге, Чунак
тургаш: «Ча, хей чүве, бо чүгле
чанагаш ооргаларны өттүр көөр
кижи-дир ийин, а бис шупту хеп-
терлиг улус ышкажыл бис» — деп
баштактанып кагды. Ол хүнден эге-
леп шүлүк сөзү кожа тыртып алы-
ры мээң чаңчылым апарган. Шко-
ла амыдыралындан болууш-
куннарны хана солунга бо-ла шүлүк
аяны-биле шорбарлап каар
апарган мен.

(Уланчылыз).

Светлана БАЛЧЫР

Улусчу театрларның фестиваль-конкурузу

ТИИЛЕКЧИ — «МӨҢГЕ НАЙЫРАЛ»

Апрель 19-20 хүннеринде Чадаананың Монгуш Мерген-Херел аттыг Культура бажыңыга республиканың улусчу театрларының ортузунга «Алдын маска» фестиваль-көрүлдө болуп эрткен. Аңаа республиканың 13 кожууннары киришкен. Оларның аразында Мөңгүн-Тайга, Эрзин, Тес-Хем, Тожу, Бай-Тайга, Өвүр кожууннар орук-суурну ырак дивейн, киржип чедип келгени өөрүнчүг.

Ийи хүн үргүлчүлзэн фестивал-конкурстун жюризинин даргазы—Россияның Театр ажилдакчыларының эвилелинин Тывада салбырының даргазы, ТР-ниң культуразының алдарлыг ажилдакчызы Александр Шоюн; кежигүннери—Тыва Республиканың уран чүүлүнүн алдарлыг ажилдакчызы, театровед, режиссер Анатолий Серен, ТР-ниң культуразының алдарлыг ажилдакчызы, культураның хоочуну Клара Сагды, ТР-ниң алдарлыг артизи, Тываның күрүнө шаңналының лауреады Надежда Наксыл, ТР-ниң культуразының алдарлыг ажилдакчызы, Улусчу чогаадылга төвүнүн килдиз эргелекчизи Зоя Монгуш, ТР-ниң алдарлыг ажилдакчызы, журналист Светлана Балчыр олар түңнелин үндүргөн.

Улуг Тиилелгениң 65 чылынга тураскааткан фестиваль-конкурстун темазы хостуг. Ынчалза-даа дайын темазын шилип алган коллективтер хөй болганы чугаажок. **Тиилекчи — Чадаананың улусчу театры.** Оң режиссеру Марианна Кара-Салдың тургусканы «Мөңгө найырал» (автору Клара Сагды) деп шиизи фестиваль-конкурстун хөй шаңналдарына төлөпиги болган. «Эң эки режиссура» — Марианна Кара-Сал; «Эң эки херэз-жен роль» — Марьяна Монгуш; «Эң эки ийиги чергениң актер ажилы» — Долаана Кара-Сал; «Эң эки сценотграфия» — Чадаананың улусчу театры. Бо тиилекчи коллективтин «Мөңгө найырал» деп эки турачы Вера Чүлдүмовна Байлакка тураскааткан шиизин май 7-де найысылал Кызылга көргүзөр байырлал хемчеглеринин аразында кириерин жюри сүмөлзэн.

Ийиги черни Эрзин кожууннун Мөрен сумуунун улусчу театры алган. Олар Ж.Б.Мольериниң «Албадал-биле кадаланышкын» деп хөглүг, каттырынчыг шиизин көргүскен. Ол-ла коллективтин бот-тывынгыр артизи Адис Бельчээ «Эң эки эр роль» деп номинацияга база тиилекчи болгон.

3-кү черни **Мөңгүн-Тайга** кожууннун улусчу театр коллективи ээлзэн. Режиссеру Хеймер-оол Салчак Б.Васильевтиң «А даң хаязы мында ыржым» деп шиизин тургускаш, Мугур-Аксының «Чечек» уруглар садының кижизидикчи башкылары-биле ойнаан.

«**Тиилелгеже чүткүл**» деп тускай шаңналды **Тожу** кожууннун улусчу театр коллективи алган. Олар Чылгычы Ондарның «Төнмээн дайын» деп шиизин көргүскен. Ону режиссер Альберт Кара-Сал тургускан. Улусчу театр чоокта чаа тургустунган-даа бол, келир үеде конкурстарга шаңналче шыңгы кордакчы болуп турарын жюри демдеглээн.

«Идегел» деп тускай шаңналды **Кызыл кожууннун** чаа тургустунган ши коллективинге тывыскан.

«Эң эки ийиги чергениң актер ажилы» дээш Улуг-Хемден Уран-оол Бүдөгечи шаңнаткан. «Эң эки

эпизод ролу» деп номинацияга Барыын-Хемчиктен Александра Саая биле Чадаанадан Борис Бүрбү тиилекчи болганнар. «Эң эки автор ажилы» — Ак-Довурактан Нина Күжүгет; «Эң эки костюм» — Мөренниң улусчу театры; «Театр болгаш уран чүүлге шыңчызы дээш» деп тускай шаңналга Барыын-Хемчиктен Анатолий Салчакович Конгар төлөпиги болган.

Чадаананың Монгуш-Мерген-Херел аттыг Культура бажыңы фестивалчыларны уткуп хүлээп алган. Олар аалчыларны уткуурунга эки белеткенгени илден: оран-савазының ишти-дашты арыг-силиг, будуттунуп чагынар өрээлдер септеп дозулаттыганын, чырык. Ынчалза-даа көрүкчүлөр залы соок, оозу-ла багай. Ийи хүн аңаа олура хүнзээн жюри кежигүннеринин аразында 80 харлыг улуг өгбевис — культураның хоочуну Клара Чамыяновна Сагды ажилдаан болгай, соокка аарып-аржыл, дегдире бээр ийне дижи сагышсырап ордувус. Езулуг маадырлыг кырган-ава ол болду. Уран чүүл болгаш театр дээнде, ол доңарын-даа уттулар эрес.

Фестиваль эртенгениң 10 шакта эгелээр турган. Ынчангаш ырак-узак коллегалары орукта кел чоруурун барымдаалааш, барыын-хемчикчилер черле кожа-хелбээ улус болгаш, мурнай эгелээр ужурга таварышкан. «Хоочун коктуг» дижи болгай, хөй чылдарда Барыын-Хемчик кожуун чагыргазының культура килдизин эргелекчилеп келген, ТР-ниң культуразының алдарлыг ажилдакчызы А.С. Конгарның бижээни «Арбанның үлүү» деп шиизин бараалгаткан. Ында Кызыл-Мажалыктын О.Намдараа аттыг Культура ордузунун ажилдакчылары ойнап турар болза-даа, белеткенген үези эвээш болганында ийикпе, бот-тывынгыр артистерниң оюну шала чиг болган. Хураган-оол Саая биле Александра Сааяның оюну демдеглеп, баштайгы үезинде бо коллективти ажырбас, эки-дир деп көрүп ордувус, ынчалза-даа олар төңүзүнге чедир ортумак деңгелге ойнап көргүстүлөр. Александра Саая харын, кол эвес-даа бол, ролун профессионал деңгелге күүсетти.

Сүт-хөлчүлөр К-Э.К.Кудажының «Чүрек» деп тоожулалынга үндезилеп, А.Ооржактың тургусканы «Чүрек-кадай» шиизин бараалгатты. Ында кол рольду ойнап турар Галина Хомушкуну сонургадывыс, ынчалза-даа чамдык таварылгаларда бүзүрениң эвес апаар-дыр. Ындыг-ла деңгелге Бай-Тайганың, Тес-Хемниң, Улуг-Хемниң, Чаа-Хөлдүн, Ак-Довурактың, Өвүрнүн улусчу театрлары ойнады. Чангыс аай, дидим эвес, кандай шимчээшкinner, сөс-домаа тодаргай эвес боорга, шиини көөрү безин чалгааранчыг. Киржикчилер сагыш-сеткилинден бердинип ойнавайн турарындан оларның маадырларына бүзүрээр берге. Кол рольдун маадыры

өскелерин «диргизе» бээр ужур-луг турбуже, киржикчилер бодунун маадырларын кижиги бүрүзү дужунда-ла ужур эдертип ойнап турары көскү.

Мөңгүн-Тайганың улусчу театрының «А даң хаязы мында ыржым...» деп (Б.Васильев) шиизиндыг эвес. Ында кол маадыр Федот Ивановичиниң ролун Хеймер-оол Салчак дыка бүзүрениң кылдыр көргүзүп шыдаан (режиссер Х.Салчак). «Чечек» уруглар садының кижизидикчи башкыларының кижиги бүрүзүнүн оюнун ол деткип, бүгү талазы-биле каттыштырып, уштап-баштап алгаш чоруп турар. Улуг-хемчилерниң «Кырган дайынчының хомудалы азы мөңгө утпас» деп шиизинде (автору Х.Ө.Ширин-оол) кол маадыр эки турачы Доржукайны К.М.Семис-оол езулуг диригидип, дидими-биле ойнаан болза, улуг-хемчилерниң түңнели оон бедик болур ийик. Бир чеже кол маадыр мында шүлүктөп чугаалап турары профессионал эвес артисте нарын болганы чугаажок.

Тес-Хемниң улусчу театры «Ие көрбээниң кызы көөр» деп шиини (С.А.Сарыг-оолдун чогаалына үндезилеп тургускан) Тываның төөгүзүндө аар-берге, думаа-хамчык, аш-чуттун үезин, чонну лама, хамнарның мегелеп, мөлчүп турганын ында көргүзүп турар. Ынчалза-даа ши төнгөн утка чок, «ие көрбээниң кызы көөр» дээн адын бадыткап шыдавайн барган.

Бо үстүндө ады кирген кожууннарның улусчу театрларының багай-даа эвес, эки-даа эвес, ортумак деңгелде оюн көргүскениниң чылдагааны чүдөл дээрге, бирээде, кожууннарда режиссер тускай эртемниглерниң чогуна, ийиде, улусчу театрлар доктаамал ажилдавайн турары илден. Доктаамал ажилдап турар болгаш, шыырак режиссерлуг коллективтерниң оюну көжеге ажыттынар-ла, маадырларның баштайгы шимчээшкinnerинден-не, эге сестеринден-не эскертинип келир.

Эрзинниң Мөрен сумуунун улусчу театры республикада атсураа билдингир апарган коллектив-ле болгай. Ону Санчимаа Александровна Бичелдей удуртуп турар. Бо улусчу театрының артистеринин сөс-домааның тодаргайын, аянының чиңгине тывазын канчап эскербес боор. Ызыгууртан французтарның мөгейи безин кайы хире нарын ийик. Көдээ черниң бот-тывынгыр артистери чогаадыкчы езу-биле, доктаамал ажилдап турары ол бүгүден тодаргай көстүп турар.

Тожу кожууннун улусчу театры аныак коллектив-тир, чоокта тургустунган. Ынчалза-даа ында салым-чаяанныг кижилер киржип турары өөрүнчүг. Кол маадырны ойнап турар М.Ооржак, ийиги планын рольдарында Түмен Монгуш, Меңги Ооржак база Зоя Дарган оларның ойнап турары эки. Ынчалза-даа арга-дуржулганы ам-даа четпес болганындан бот-боттарын манажыр азы ол-ла шимчээшкinnerин катаптаар ийикпе, «ойнап турар» дээрзин билдиртип ап, көрүкчүнүн бүзүрелин оскунуп аар-дыр. Ынчалза-даа улусчу театрлар мөөрейинге олар удаа-дараа киржип, арга-дуржулганын бедидер болза, оларның шаңналдыг черже кирери мыяда. Ынчан-

гаш кожуун чагыргазының талазындан оларга деткимче херек. «Москва дораан туттуна бербээ» дижи ийикпе. Чамдык жюри кежигүннери Тожуну 3-кү черже идип үндүрүп турдувус, ынчалза-даа үнүвүс четпейн барган (балл аайы-биле). А жюриге кайгамчык улуг арга-дуржулгалыг театр талазы-биле бедик мергежилдиг кижилер органын билер силер.

Тожуларны черле мактавас аргажок. Олар Чадаанага шагда-ла чеде берген турган, а ол орта фестиваль-конкурстун болур хүннерин чылзыпкан, чүге дизе ТР-ниң Чааа апрель 17-ни референдумнун түңнели-биле байырлал хүнү кылдыр чарлаан. Байырлалды чарлаанда турган болза, фестиваль-конкурсту чарлаттыганын үезинде эрттирер турган, ынчан пятница, суббота, улуг-хүн дыка таарымчалыг: киржикчилерге-даа, көрүкчүлөргө-даа. А бо удаада понедельникте 10 шакта клубче баар көрүкчүлөр чок болбайн канчаар, кижиги бүрүзү ажил-амыдыралдыг-ла болгай. А тожуларның чамдызы ийи катап аай-дедир чоруур ужурга таварышкан-дыр.

Театр уран чүүлү дээрге уран чүүлдүн бүгү хевирлерин каттыштырып, сиңирип турар уран чүүл болганда, ол өске кайы-даа хевирден бедик. Мындыг улуг мөөрейни чарлап тура, ийи-ле хонук иштинде эрттирер кылдыр организаастаанын шын эвес. Коллектив бүрүзү ол сценага белеткенип, репетициялап-даа четтикпес үе ышкажыл. Ол дугайында культураның хоочуннары К.Ч.Сагды база А.С.Серен онзалап демдеглеп, моон соңгаар ону өөренип көөрүн сүмелеп турдулар. Оон аңгыда мөөрейге киржирде ажыглаптар кыска, чангыс көжегелиг шиилер шуут ховартаан. Ол хиреде Клара Чамыяновнаның сүмөлзэн шиилерин чырыкче парлап үндүренинге кым-даа дуза-деткимче көргүспейн турарынга хоочун хомудап орду.

Фестивальдың бирги хүнү доостурга, кежээ ол-ла Культура бажыңыга режиссер, драматург, Тываның Чогаалчылар эвилелиниң кежигүнү, Тыва Республиканың культуразының алдарлыг ажилдакчызы Клара Чамыяновна Сагдының 80 харлаанынга тураскааткан уран чүүлдүн мастерлеринин концерти болган. Аңаа К.Ч.Сагдының чогаадыкчы ажил-амыдыралының дугайында солун чугааны Тываның уран чүүлүнүн алдарлыг ажилдакчызы А.С.Серен кылды. К.Ч.Сагды дээрге тыва улусчу чогаадылганың үндезилекчилеринин бирээзи, ол чүгө Шеминин, Чөөн-Хемчиктин эвес, а бүгү Тываның чоргааралы-дыр дээрзин ол онзалап демдеглеп, оң кылып каан ажилдарын бирден бирээ чокка адап-санап, бедик үнелелди берген болгаш РКП-ниң Тывада салбырының даасканы-биле В.И.Ленинниң төрүттүнгенинден бээр 140 чылынга тураскааткан юбилейлиг медальды Клара Чамыяновнага тыпсып турда, зал динмиттиг адыш часкаашкыннары-биле байыр чедиди. Кожууннарның төлээлери культураның хоочунуна суй белектерин сөңнеп, чылыг-чымчак күзээшкinnerни кылды. Оон соонда юблярга Тываның уран чүүлүнүн мастерлеринин болгаш бот-тывынгыр артистеринин каттышкан солун концертин бараалгатты.

Уран чүүлүн
тергииннереТУСКАЙ
АЯННЫГ

ХӨГЖҮМЧҮ

Күрүнө филармониязынга «Дириг хөгжүмчү клубунга» сураглыг тыг хөгжүмчү Александр Чавынчактың чогаадыкчы ажил-амыдыралына тураскааткан концерт болуп эрткен.

Тываның культура болгаш уран чүүл ажилдакчылары бо хөгжүмчүнү эки билер дээр болза, хөгжүмчү болбас. Александр Чавынчак Москваның, Европаның билдингир бөлүктери-биле ажилдап четкипкен. Австрияга сураглыг чыгыш чер-чурттуувус, этно-ыраак Сайын-Хөө Намчылак-биле кээлзэн үеде ажилдаан. Аныак ортузунда шагда-ла неперде «Чурукчу» деп ырының автору ийин. «Хову-Аксы» ыры конкурзунга ол ырыны күүсеткеш, Елен Ооржак Гран-прини чаалап алганын сактыр боор силер.

Александр Чавынчак көскү хөгжүмчү, тускай үнүг ыраажы чораанын ол кежээ чаңгыланган ылар бадыткап турду. Ат-сураа ылар билдингир ыраажы, хөгжүмчүлөр Сергей Сокольников, Альберт Кувезин олар ол кежээ пиррага Александр Чавынчакты аяны-биле удур чогаадып ойналар. Ол импровизацияга дынак чораанын Игорь Дулу сактып чугаалап турду. Черынычаш ол концертке хөгжүмчүлөр киришти. Ыланга «Хүн-Хүртү» бөлүүнүн оюн магадап дыңнадывыс. Октябрь Саая, Оксана Тюлюш, Александр Саржат-оол, Шагаан-Арыг Александр Медведев, Сарартындан Игорь Караваев болгачаа эгелеп чоруур бөлүк «Угула аныктарның бир үеде хөлч сонургаар турганы «Үер» бөлү сураглыг «Аян» бөлүү болга Тываның, Россияның алдарлы артизи Надежда Шойгу чыгыла нарга бараан болду.

Александр Чавынчак эш-өөрүн сагыш-сеткилинде таланты хөгжүмчү, чоргаар эр болуп артыкалган. Амыдыралдың кандыг бергелеринге таваржып чораш ол кымны-даа хөлзедип дүвүрпээ. Амыдыралче бодунун көрүжү-биле көрүп, ырак-узакка чораш, төрзэн Тывазы, төрчонун сактып, уяранчыг ырлары аялгаларын чогаадып чораш өске өртемчейге «чорупкан».

«Кым-даа ээп келбээ оран хөгжүмчү өөрүнге душчуп алган — Мерген Чаян-Хөө, Георгий Са Александр Сапелкин, Анатолий Быков олар-биле хөгжүмчүн ойна чору боор оң» — деп, оон дугайында кежээ дургузунда чыгыш чымчак сестерни Игорь Дулу чугаалады. А экранда эштерин чугаазын дыңнап, амырап ортадег, Александр Чавынчак гитарзын тудупкан хүлүмзүрүп оң кежээледи.

Тыва радионун архивин бижиктен интервьюзунда ол мында деп турар: «Аялга — мээң күзүм Ам база чаа аялга чогаады алдым» — дээш, чараш чогаады ойнап турар.

Светлана ДАЧЫН-ХӨӨ

ТААРЫШТЫР КЫЛЗА ЧҮЛ?

Россияның көдээ ажил-агый деп адал турарывыс бан- бир салбыры Улуг-Хем ко- нун төвү Шагаан-Арыг хоо- да ажиттынганындан көдээде тап чоруур чонга дыка эпиг, ымчалыг апарган, мурнуку дарда ышкаш күрүнөдөн алган кизинин үндүрүүн-даа төлээрде, ышкаш өске-даа үүрмек херек- дээш машина-балгат дозуп чо- да, найысылал Кызыл хоорайже ап турбас, кожуун төвүгө ол ну кылдырып аптар. Чазак-ча- авыс бистиң көдээде амыды- чурттал чоруур чонунуң амы- ыл-байдалын экижидип-сегидип дээш күрүнөдөн мал-маган ил, кажаа-хораа кылып алыры- ы, кээлинери чөпшээрер берип база эки херек.

Соококку үелерде пенсионер- е тускай "пенсионный" деп р чээлини чөпшээрер эгелээни ки, ынчалза-даа шак ону аары тоң берге чүве бооп- чүгле назылап кырааны дээш юзасту) пенсия ап турар, назы- ы ооң негелдезинге дүгжүп р пенсия алыкчызы эге баштай рубль төлөзү, агар санын (счет) тыргаш, күрүнөдөн ап турары саныгы пенсиязын билди- ыккинге киригеш, шак-ла бо бан- ы шилчидип алганының соонда дыртып кириптер сен. Каш-даа ып-чоктаар, дыка шүүттүг, чам- чер чедип шыдавас кижилер а бергедежи түвексингеш, ел алган херээн ара соксап-даа, Чүгле харын кызымак, тура- ыктуг кижилер 3-4 ай манап аш, кылдырып-аптар боор-чү- ир. Эгезинде чаңгыс ай манааш

алыр турган болза, ам 3-4 ай апар- ган. Күрүнениң чөпшээрер берип турар акша-көпөзүн кым алыксавас боор, ону кызып тургаш кылдырып алгаш, бо берге үеде ажы-төлүнгө- даа, ал-боттарынга-даа мал-маган, амыдыралыг чугула херегелдин эт-севин-даа тып, садып алгай. Күрүнө көдээде чонунга боттары амыдыралын сегидип, бут кырынга туруп алзыннар дээш ол-даа болза дуза-деткимче көргүзүп турарыг киж и өөрүп орап боор-дур. Ону алгаш бис күрүнөвис мурнунга өрелиг артпайн, бичилеп, хуулар немеп тургаш, дедир эгидерин кызыдар болгай бис.

Мен, бодум хуумда, ол берип турар чээлизи бистиң кожуунга ооң изи-чыды-даа чок турда, ко- жуун чагыргазыг В.К. Пюрюна дарга ажылдап орда-ла эгелеп каан кижилериниң бирээзи мен. Мен ол дугайын айтырып чоруп турумда, харын бурган өршээп, бүдүн рес- публиканың көдээде чурттал чоруур чонунга ол чээлини (ЛПХ) чөпшээр- реп берип эгелээн, мындыг чүве. Чаа-ла эгелеп турда республиканың хоорай, суур бүрүзүндөн ону кыл- дырып алыксаан күзөлдиг улус найысылал Кызыл чоктап кылдырар турган. Мен база "Чылыткыдан чы- да калырга кайын болурул, кижилер- ниң ап турар чүвезин чүгө ап болбазыл?" деп бодапкаш, шыр- байып-ла үнгөн киж и мен, алдым- четтирдим-даа харын... Ооң хуу- саазы — 5 чыл. Ам бо чылды төндүр төлөзүм, ол-ла мен. Каш пенсиямны база-ла банкының Ша- гаан-Арыг хоорайда салбырынче шилчидирип алгаш, ай санында кредитимни тыртып алырга, арт-

канын холга алып, мындыг мен. Ол пенсияны, аргалыг-ла болза, ай- ның 10 чаазы четпээнде алып бол- зуңза, экизи ол, бир эвес 10-нун хуну ажа бээр болза, "хөөленип" каар сен, ол төлөп турар өрөң кы- рынга "просрочка" хөөлөнгөш дээш база немеп каар. Чамдык айларда почта эргелели шилчидерде элээн

көвүдөп-ле орап. Моон пенсионер- лер пенсиязын алыры дыка берге- дээн. Хоорайда чурттап олулар чамдык улус эртен эртелеп 7-8 шак үезинде-ле оочурлай берген боор, ол эртелээн улус боттарының та- ныш-көрүжүгө, төрөл-дөргүлүгө база оочурлап каан боор, а олары келгеш амыр, оочурун бажынче чаза булгап кире бээр. Ырак суур-

● Шагаан-Арыгда «Россельхозбанкыдан» чээли, пенсия алырының шыланчыын, хилинчектиин

озалдай-даа бергилээр, ол хиреде- ле "просрочка" салып каан болур, ол бистиң буруувус болур бе? Моон журундан-на айның 10-нун хуну четпээнде пенсия алып дээш аңаа чеде бээринге, шуут ат болган чүве-ле болгай, киж и дээрге киж и, оочур дээрге оочур. Ол бичи пенсия алырда, кара хилинчээң көөр сен... 9 шак ажып, 10 шакка чедир кара хаалга артында бичи, тар коридорга иткележи-баскы- лажып, чокшуп-кыржып шаг-ла боор, чүү шаг болганда экин арай деп ажыдарга, езулуг дайын-чаа үнер. Оочурга турганнарның күш- түт-шырактары чара чүткүп кире бээр, а шала арган-дорган, кырган- дижең багайлары шүүрелип чыдып каарлар. Ол өрээлдин демирлээн эжик-хаалгазын та каш катап үрей чүткүп каапкан чүве, ажылчыннар септеп кылып-ла каар.

Банкының клиентилери хунден хунче улам-на немежи, киж и саны

ларда чурттап орап улус орукка машина-балгат дозуп турунда-ла, шак-үе орайтай берген болур. Кызып чорааш чеде бергеш, эжик аксындан тура оочурга туруп алгаш, ол документ-бижик долдуруп берип олулар оператор-бухгалтерниң мырыңай думчуунуң адаанга чеде бээринге, обед-чапсар дээн соонда, сенче шуут көрүмөс-даа, "Үнүр, хостаңар" — дээш-ле баар. Күжүр пенсионерлер кайнаар-даа бар- байн, аш-чем-даа чивейн, улаш- тыр-ла ол демир эжик артынга оочурлааш туруптар. Дүш соонда арай боорда бичи пенсия алгаш, бир-ле улуг ажыл кылып турган киж и-даа ышкаш, пат-ла турупкан, чилин үзүлгөн улус суурунче дедир чанар машина дозуп чеде бээрге, кайда боор ийик, сени манап турар машина-балгат долдур пассажир- лерин ал алгаш, халдып чоруй бар- ган болур. Достунар черге шаанга кири машина дозуп-дозуп, Шагаан-

Арыгга хонар-даа ужурга тавар- жыр. Аңаа орайга чедир достуруп турарыңга ол "пьяный двор- нуң" "ээлери" мырыңай айылдыг: «Каям, беш чүведен, он чүведен» — деп салааларын сарбайтып алгаш, диленип туруп бээр.

Изиг, дунааргай, дыкыш бан- кыга баскылажып турувуста чам- дывыстың ханының базышкыны улгаткаш бергедеп, эмчи-даа чала- дып турар. Тон, идик-хевиниң өөк- маагы-даа үстүп чыдып каарга, ону безин ап шыдавас сен. Бир-ле изиг бустуг баянга чаа-ла шаптанып- бустанган улус-биле дөмей, көк дер дүшкөн үнүп келир, чамдыкта "Россельхозбанк" эвес, а "Россель- хозбаня" дээр-даа болза, ажырбас апаар. "Чүгө күрүнениң халас ке- жин четтириксей берген силер, шорунар-дыр" дээн ышкаш, хөөкүй кара баштыг албатыларын мынчаар хилинчектээрге болур бе? Бис ол чээлини алгаш-даа, күрүнөвиске хуулар-биле каттай харын-даа алган түнүвүстен оранчок ажыр төлөп үнер болгай бис, ында ажылдап турар оператор-бухгалтерлер хөө- күй ара-албаты чонун оода бичи кээргеп көрзе чүл? Олар ботта- рының ажылчын уг-шини бичи өс- кертип, чонга эпиг кылдыр, оода- ла пенсия үлээр хунде таарыш- тырып көрзе кандыгыл? Таанда кижилерге ыңдыг тоомча чок бо- лурга кайын боор. Моон чүгле пен- сионерлер акшазын ап турар эвес, ажыл чоктар, ажы-төлүн азырап олулар ада-иелер шупту бо банкы- дан счет ажыттырып оочурлаар, аңаа немей боттарының алган чээлизи төлээр дээн улус мырыңай эндерик боор.

Анай-Хаак КЕНДЕН.
Шагаан-Арыг хоорай.

Уругларның чайгы дыштанылгасы

АЖЫЛ КИДИН ТҮЛҮК

Бичи болгаш элээди уругларның чайгы дыштанылгасын шын организастаары, оларның кадыкшылын быжыглаары социал политикаың бир адырылбас кезээ болур. ТР-ниң Өөредилге, эртем юлгаш аныктар политикаының яамызының сайыдының оралакчызы Г.С. Ондарның берген медээзи-биле яамыда тус черлер чагыр- аларында болгаш өөредилге черлеринде чайгы дыштанылганы органи- астап чорудар ажылды уштап-баштаар түр штаб тургустунган.

Ол штаб ТР-ниң Чазаның 2009 да үндүргени чайгы дыштаныл- га хамаарыштыр 600 болгаш 601 аарлыг доктаалдарыг даянып ылдал турар.

Болуп эртип турар харылзаш- ылга чөвүлелдери болгаш кинарлар бо чайын уругларның штанылгасынга белеткел ажыл- ы яамыда кидин түлүк чоруп ту- ын бадыткаан. Удавас кадрлар тик бедидер институттун бааза- нта кижизидилге ажылы чорудар таңизатор башкыларга өөредил- гер эгелээр. Аңаа 300 хире баш- ны хаара тудары көрдүнгөн.

2010 чылда уругларның кадыын жыгалаары-биле 93 млн. 669,3 рубль көрдүнгөн. Ооң ишинде ТР-ниң Өөредилге, эртем болгаш аныктар политикаының яамызын- ы 36 млн. 392,5 муң рубль, рес- блика бюджетинден 35 млн. 2,5 муң рубль, бюджеттен даш- ыр 760 муң рубль, ТР-ниң Күш- ыл болгаш социал политика ымызындан 23 млн. 188 муң рубль, ТР-ниң Кадык камгалал яамызын- ы 20 млн. 020,5 муң рубль, муни- палдыг тургузулгар бюджетин- ы 14 млн. 068,3 муң рубль кирип- тар.

Хоорай чоогунда стационарлыг герьерже 21 хонукта путевка- ның ортумак өртээ — 9660 рубль, а хундүскү лагерьерни — 48 рубль. Чогул планнап турары- ы 2010 чылда хундүскү лагерьер- ы путевка өртээ 2000-2200 рубль, хоорай чоогунуң стацио- ы лагерьеринче — ТР-ниң

Өөредилге, эртем болгаш аныктар политикаының яамызының шугу- му-биле 7000-9300 рубль болур. Тываның профвилелдериниң ста- ционарлыг «Орленок» лагеринче путевка — 10000 рубль, «Чагытай» биле «Дубинин» лагерьеринче — 9660 рубль өртөктөг.

Агаар-бойдустун байдалын өөренип көрүп тургаш, хоорай чоо- гунуң лагерьеринче уругларны июнь 10-дан, а хундүскү лагерьер- ы июнь 1-ден эгелеп чорудуп эгелээр.

Дыштаныр хуусаа хоорай чоо- гунда лагерьерге 21, 22 хонук, а хундүскү лагерьерге 18 хонуктан эвээш эвес болур.

Ниитизи-биле бо чылын ТР-ниң Өөредилге, эртем болгаш аныктар политикаының яамызы 287 лагерьерни ажыдарын планнап турар, аңаа 21495 уругну дыштандыраары чижеглей көрүп каан. А Бүгү- россия чергелиг «Океан», «Ор- ленок» лагерьеринче 199 уругну дыштандыраары планнаттыган.

ТР-ниң Чонну ажылга хаара тудар агентилел-биле кады 14-18 харлыг 6975 элээди уругларны түр ажылдарже хаара тударын планнап турар, а чайгы үш ай дургузунда 2280 уруг түр ажылдарга хаара туттунар.

Ооң-биле чергелештир салым- чаяанныг уруглар база кичээнге алынар. Ындыг уругларның саны ТР-ниң Өөредилге, эртем болгаш аныктар политикаының яамызы- ның даңзында — 690 киж и. Олар ТР-ниң Чазаның грантыларынга

болгаш өске-даа шаңналдарынга төлөптүг болган уруглар. Мындыг уругларның кадыын быжыктыраары- биле эрткен 2009 чылда 4169 салым-чаяанныгларны дыштандыр- ган.

База ол ышкаш ада-иезиниң хайгааралы чок арткан уругларны чайгы үеде шуптузун дыштанды- рып, кадыын быжыктырып, ажылга хаара тудар. Ниитизи-биле четта турар уругларның саны — 1593 киж и.

Дыштанылга лагерьеринге кол-ла чүүл — уругларның ижер- чиер аш-чеми болур дээрзи бил- дингир болгай. Ынчангаш хоорай чоогунуң лагерьеринге 4-5 катап кемгерер болгаш хунде-ле бир уругга 180-211 рубль, а хундүскү лагерьерге 2 катап кемгерер бол- гаш бир уругга-ла 75-85 рубль онаа- жып турар.

2010 чылда уругларның чайгы дыштанылгасын организастап белеткээринге хамаарыштыр берге айтырылгар база хөй. Ол дээрге дыштанылга лагерьеринге тускай мергежилдик кадрларның че- дишпези, оларны чыыры. Поварлар, эмчилерниң, башкыларның алып акшазының эвээш болуп турары- биле ыңдыг байдалдар тургустун- ган. Оон аңгыда медицина херек- селдери-биле лагерьерлер үе-шаанда хандырттымайн турар.

Бар берге айтырылгарга торул- байн, уругларның чайгы дышта- нылгасын ажыктыг, чөптүг эртти- рип, оларның кады дээш кызып ажылдаарын ол талазы-биле ха- рысчалгалыг шупту ажылдакчы- ларга күзеп каалы.

Чечек СЕНДИ,
ТР-ниң Өөредилге, эртем бол- гаш аныктар политикаының яамызының аныктар политика- ының талазы-биле эргеледип специалисти.

СУБУРГАНДАН ДЕМНЕЖИП ТУДААЛЫҢАР

Чоннуң тура-соруун көдүрүп, «че-ве» дээр болза, кандыг-даа ажылга бергедээшкин турбас. Чон органи- застап, чурттап эрткен амыдыралында чүнү көрбедим дээр. Ховуларже үнгөн сугарылга бугаларын, суурларда олурткан ыяштарны, баштайгы школа, ясли-сад, эмнел- гелерни шупту чоннуң күжү-биле халас кылгылаан. «Демнигге — күштүг» дээр кончуг-ла шын.

1980 чылдарның сөөлүнде тыва чоннуң шажын-чүдүлгө дээш бер- дингени көскүзү-биле нептерээн. Лама-хамнарны хооп, чүдүп- чалбарып, сүзүглөп турары ажык апарган. Ыдык чүдүлгелиг тайга- тандыларын, чурт-хонаштарын, аржаан сугларын дагып турар апар- гылаан. Сарыг шажынның дириг херечизи, бүгү делегейде ооң неп- тередикчизи, чоннуң ынак шажын- чызы, XIV Далай-Лама 1992 чылдын сентябрь айда Тывага чаларап кел- ген соонда, хүрээ-хииттер, субур- ганнар туттунуп, лама-башкылар- биле чүдүкчү чоннуң сырый харыл- заазы улам-на ханылаан.

Бир өөрүнчүг чүве — субурган- нарны чоннуң күжү, деми-биле тудуп турарын онзалап демдеглээр херек.

2009 чылда Чыраа-Бажы суму- зунуң төвүгө субурганны тудуп алдывыс. Ооң тудуунга Тыва Рес- публиканың Камбы-лама эрге- лелиниң улуг дузаны чедиргенин канчап уттур боор. Субурган тудар дээш бодум хуумда Камбы-лама Джамбал Лодой башкыны ийи-үш катап чалап, дилег кылып, кирип турдум. Мээң дилээм хандырганы дээш улуу-биле четтирдим. Суурга субурган тудар шөлду боду дилеп тургаш, шилип берди. Ооң тудуунга чон денди идепкейлиг киришкен, ылаңгыя Кызыл хоорайда чурттап чоруур чаңгыс чер-чурттугарывыс

улуг деткимчени чедиргени кажан- даа уттундурбас.

Шеми сумузунуң чону база Өвүрнүң Саглы сумузу чараш су- бурганны тудуп алганы өзүп орап салгалдарга чүдүлгениң өөредии бооп турар.

Ам бо чүүлге хамаарыштыр мээң ажылдап чорааным Чыргакы сумузунуң арат чонунга улуг дилээм мындыг: Чыргакы дээрге бурун шагдан бээр ат-сурагыл, алдарлыг чер. Ындыг хемнин унунда чурттап турар тыва чоннуң чүдүлгө-сүзүг- лели бедик болбас аргажок.

Бир эвес Чыргакынын суму чагыргазы, сумунуң депутаттары бо айтырыгны кичээнгейге ап хөделир болза, бүгү чон демнежи, чүнү- даа харам чокка өргүп дузалаар дээрзинге бүзүрээр мен. Чыргакы чону кончуг идепкейлиг улус чүве. Чудуруувус чудук адаанче суккан эвес бис, чоонган боор, субурган- дан демнежип тургаш тудуп алыы- лыңар, төрөл-чонум, деп кыйгырыг салып тур мен!

Сүлде-сүзүк бедик болзун, Субургандан тудуп алыыл! Шажынывыс бодаразын, Салгалывыс сагып чорзун!

Сүрлүг-күштүг, ыдыктарлыг, Субурганга чалбарылы, Таринадан муң-муң катап Тейлеп тургаш шингээдили.

Оолак КАРА-САЛ.

Чыраа-Бажы сумузу.

Аукцион эрттиреринин дугайында дыңнадыг

Тыва Республиканың Арга-арыг ажил-агыйының талазы-биле күрүнө комитеди Тыва Республиканың девискээринге күрүнө болгаш муниципалдыг хергелдиди хандырылган тускай таварылгаларда ыяшты болбаазырадының талазы-биле сайгарлыкчы чорукту боттандыраар сорулга-биле арга-арыг өзүмнерин садып-саарар керээни чарар талазы-биле №1-кр/10 аукционну «Каа-Хемниң арга-арыг ажил-агыйы»,

«Тожунуң арга-арыг ажил-агыйы», «Балгазының арга-арыг ажил-агыйы», «Тес-Хемниң арга-арыг ажил-агыйы», «Тандының арга-арыг ажил-агыйы» күрүнө албан черлеринин тургускан арга-арыгны ажыглаарының регламентизин езугаар дараазында аукцион чүүлдеринин талазы-биле эрттиреринин дугайында дыңнадып тур.

а/ч дугаары	Турар чери		Кварталдың үзүп берген кезээниң №	Арга-арыгның хемчээли (куб)		Шөлү, (га)	Аукционнун чүүлүнүн эге өртээ	Долаа акшазы
	Арга-арыг ажил-агыйы	Участоктун а/а а/ч		шупту	ооң иштинде ажилчы			
1.	Тожу	Тоора-Хем	5/25	272	-	Л	6,0	889,44
2.	Тожу	Тоора-Хем	5/25	500	-	Л	10,0	1635,0
3.	Каа-Хем	Кунгуртут	327/12	7350	-	Л	45,0	23034,5
4.	Каа-Хем	Кунгуртут	214/3	1280	1224	Л	35,0	103989,24
5.	Каа-Хем	Кунгуртут	785/73	150	-	Л	3,8	490,5
6.	Тес-Хем	Шуурмак	115/34	103,9	88,5	Л	1,7	7507,94
7.	Балгазын	Кызыл-Арыг	11/16,18,12/9,10	318,1	310,9	Л	21,8	33036,4
8.	Танды	Бай-Хаак	20/1	155	-	Б	2	839,0
				83	-	Ос		
		Шупту	-	10212	1623,4	-	125,3	171422,02

2. Аукционнун эртер чери болгаш үези: 667011, Тыва Республика, Кызыл хоорай, Калинин, 1 «б», каб.7, 2010 чылдың май 20, 10 шак 00 минута (тус черниң үези-биле).

3. Аукционга киржиринин чагыын бээринин хуусаазының эгези болгаш төңүзү: бо дыңнадыгы парлаан хүнүнден эгелээш 2010 чылдың май 14-ке чедир ажил шагының үезинде аукционга киржиринин чагыг дилзэн кирир.

4. Албан-езуунун сайтызы: дараазында Интернет адрессте «www.gov.tuva.ru» аукцион дугайында документилерни билип алыр.

5. Аукционнун базамының (өртээниң) өзеринин интервалы: эге өртээниң 5 хуузу.

Долааның болгаш ону кириринин чурумунун дугайында медээлер: 2010 чылдың май 14-ке чедир хуусаада аукцион чүүлүнүн эге өртээниң 10 хуузу хире хемчээлдиг долаа акшаны аукционнун органи-

заторунун агар санынче акша-хөреңгилерин шилчткен кирир деп санаар.

Тыва Республиканың Арга-арыг ажил-агыйының талазы-биле күрүнө комитеди.

ИНН 1701046164, КПП 170101001, р/с 40302810800000000004 ГРКЦ Национал банк ТР, Россияның банкызы, Кызыл хоорай, БИК-049304001. «Телевиринин ады» деп одуруга «Арга-арыг аукционунга киржири дээш баш удур телевир» деп албан айтыр.

6. Арга-арыг өзүмнерин садып-саарарының керээзин чарар хуусаа: арга-арыг өзүмнерин садып-саарарының керээзин аукционнун протоколунга ат салган хүнүнден эгелеп, 10 ажил хүнү эрткен соонда, чарган турар ужурлуг.

7. Аукционга киржиринин дугайында долу медээни база документацияны аукционнун организаторундан билип ап болур Силер — 8(39422) 6-19-18 (харыл-зажыр кижиге — Аюна Сергеевна Ондар).

Суг-Аксы суурга аът чарыжы, хүреш болур

Суг-Хөл кожуунун Суг-Аксы суурга Улуг Тиелелгениң 65 чылынга тураскааткан беш аңгы хевирге аът чарыжы апрель 30-нүн хүнүнде 10 шакта болур. Шыдыраа маргылдаазы база болур.

Май 1-де 128 мөгениң хүрежинче чонну чаладывыс. Эгелээри 11 шакта.

Оргкомитет.

Тыва Республиканың Культура болгаш туризм яамызы Тываның Күрүнениң Виктор Көк-оол аттыг хөгжүм-шии театры Тыва Республиканың Спорт болгаш күш-культура агентилели

«ХҮРЕШ» СТАДИОНУ

2010 чылдың май 1-нүн хүнү 11 шак 65 минутада

Улуг Тиелелгениң 65 чыл оюнга уткуптур

Тываның хөгжүм-шии театрының шаңналы дээш 65 шилиндик мөгениң ХҮРЕЖИ

база

«UTTUNDURBAS KYZYL KOŞ»

деп театржыткан көргүзүг

Программада:

маадырлыг эки турачыларны, ажил-ишчи араттарны алгап-мактаан ыры, шүлүк, танцы-сам.

Күш-ажылдың болгаш дайын хоочуннарының сактышкыннары. Мөңгө отту долгандыр езулал сам.

Көрүкчүлөр национал хептиг келир!

Өртээ 65 руб.

Арендага берип турар

Бир өрээлдиг, чунар-бажыңыг, гаражыг «времен-каны» арендага берип турар.

Телевири алды айның хары угда, дараазында айда төлээр. Бир айда 5000 рубль.

Келир чери: бетики Каа-Хем, Көк-Тейская кудумчузу, 72.

Газельдер: 15, 7 «а», доктаа-мы — Көк-Тейская.

Тел: 8-923-389-88-87.

- Бодандар дигин

Чурттуң бай-шыдалды оон чурттакчыларының саны-биле болгаш оларның күш-ажылы-биле илеретинер.

Вольтер.

Бистиң үевисте күш-ажыл дээр-ге бедик эрге болгаш бедик хүлээлге-дир.

В. Гюго.

Силерниң кирип турар билди-ришкениңерни номчун деп бодаар болзунарза, ону чаңгыс арынга бижи калыңар.

Вудро Вильсон.

Чүве кылбас кижинин дузалак-чылары кезээде хөй болур.

Лев Толстой.

Төрүттүнген хүнүңер-биле!

Бистиң ававыс, кырган-ававыс Данзымаа Балданова ХЕРТЕК (Иргит) апрель 28-те 70 харлаан. Ол аныяк чылдарында Бай-Тайга кожуунун Кара-Хөл сумузуңуң харылзаа белдиринге начальниктеп, чонунга төлөптүг ажылы-биле бараан болган шаңнал-макталдары арбын. «Почта харылзаазының тергиле» аттың, Ленинчи юбилей медалының болгаш хөй санныг хүндүлгө бижиктерниң эдилекчизи, 10, 11 беш чылдарның шалыпчызы.

Ававыс ийи кызын дээди эртемге чедирип алган. Уругларының уругларын деткип, өөредип чоруур. Ол — 5 уйнукарының эргим кырган-авазы. Уругларының уругларының уругларын азыражып, деткип чоруур аас-кежиктиг кырган-ава.

70 харлаан ававыска

Черге чедир мөгейбишаан,

Уzun назы назылаарын

Уруглары, уйнукары,

Оолдары, күдээлери күзеп тур бис!

ХОЛ БӨМБҮҮНГЕ МАРГЫЛДАА БОЛУР

Хол бөмбүүнге Тываның каш дакпыр чемпиону, эмчи-массажист бооп ажилдап чораан Ирина Севэзновна ИРГИТТИН чырык адынга тураскааткан 35 хардан өрү назылыг херээжен хол бөмбүкчүлеринин аразында маргылдаа май 7-де башкы колледжизинин спорт залында 10 шакта эгелээр.

ХҮРЕШ болурун чарлап тур

Май 7, 8 хүннеринде Чадаана хоорайн Тиелелгениң 65 чылынга тураскааткан «Арзылаң Чамыяң» аттыг долгандырыг хүреш болурун чарлап тур.

Моол мөгелер база киржир.

ДЫҢНАДЫГ

«Тыва Республиканың Бай-Тайга кожууну» муниципалдыг район чагыргазыңче хамааты Айбес Вениаминович Тортен-оолдан мал ажы чорудары-биле Тыва Республика, Бай-Тайга кожуун, Хемчик суур, 5 деп адрессте турар көдээ ажил-агыйга ажыглаар черлерден нити 80000 дөрбелчин метр чер участогун арендага бээрин билдиришкени кирген.

Күштүг болуп турар хоойлужудулга езугаар бо медээни парлаан хүнүнден эгелээш 30 хонук дургузунда ук билдиришкенигге удурлап бижимел саналдарны «Тыва Республиканың Бай-Тайга кожууну» муниципалдыг районнун чагырга чери, адреси: Тыва Республика, Бай-Тайга кожуун, Тээли суур, Комсомольская кудумчузу, бажың 19, 1208-ке хүлээп алыр.

«ШЫН» СОЛУННУ ДАМЧЫШТЫР

Бистиң ынак ававыс, кырган-ававыс, угбавыс, кунчууус Нам Санчатовна ЧАМЗЫННЫ сөөлгү орукче үдежи, моральдыг бол материалдыг дуза чедирген чонувуска, кудаларывыска, Кызыл Саянскыден келген төрелдеривиске, Ээрбек суурнун чагырга, коллективинге четтиргенивисти илереттивис.

Уругла

Бистиң ынак ававыс, кырган-ававыс, күш-ажылдың хоочуну, 11 үр өстүрген маадыр ие, 15 бичий чаштарның ынак кырган-авазы Саар Даагыновна ДОНГАК 64 харлап чорааш, үр эвес арааш, кижилеринден, чырык өртемчеден чарлып чоруткан. Ону сөөлгү ору үдежи, материалдыг болгаш моральдыг дузаны чедирген суму чар төрелдеривиске, ававыстың, ачаыстың эш-өөрүңге, чаңгыскаастарыңга улуу-биле четтиргенивисти илередип тур бис.

Ылаңгыя онзалап демгелексээривис өг-бүлелерге бол төрелдеривиске Алексей, Раиса Донгактар; Олег, Тамара Натпиг-оол; Александр, Любовь Донгактар; Александр, Хеймер Кара-оол; Александр Кара-Салдың өг-бүлөзи, ооң ажы-төлү; Айдың, О. Дагбалар; Светлана Шыраповна, Валера, Шончалай Дондукт «Малчын» КУБ-туң удуртукчулары, ажилдакчылары, «Сайзан» уруглар сады; Марина Бегзиевна Саая хамааржыр.

Өнүң ээзи, амы-ты

ШЫН

Индекс 667000.

Кызыл хоорай,

Красноармейская, 100.

ТУРГУЗУКЧУЗУ: Тыва Республиканың Чазза. Кол редактор С.С.МОНГУШ.

РЕДАКЦИЈАНЫҢ ТЕЛЕФОННАРЫ: Кол редактор — 2-01-35, редакторнун оралакчызы — 2-19-87, тел: факс (394-22) 2-17-94, бухгалтерия — 2-17-91. e-mail: shyntuva@mail.ru

КИЛДИСТЕР: нийтилел-политиктиг килдис — 2-18-10, культура, өөредилге — 2-03-88, окулга — 2-03-87, көдээ ажил-агый, чагаа — 2-17-09, үлетпүр — 2-40-77.

Солун келбейн барганда, 3-14-94 телефонче долгаар. Неделяда үш катап үнер. Хемчээли парлаан 2 ама.

Тираж 8890. Чагыг 49. Номерни парлагже дужаганы: график езугаар 21.00, херек кырында — 20.00.

АГАР САНЫБЫС: № 40703810400000010000 Б ОАО Банк «Тувакредит» Кызыл ИНН—1701008465; корр сч 30101810600000000729 БИК 049304729

Россия Федерациязының Парлалга, телерадио-дамчыдылга болгаш массалыг коммуникациялар херектеринин талазы-биле яамызының Ортаа Сибирьде регионнар аразының девискээр эргелели «Шын» солунну 2009 чылдың май 14-те эде бүрүткээн.

Херечилелдин дугаары — ПИ № 16-0510. Индекс 11530, 31730. ТР-ниң «Тываполиграф» Күрүнениң унитарлыг бүдүрүлгезинге парлаан (Кызыл, Щетинкин-Кравченко, 1).

Солунда парлаттыг материалдарның авторларының бодалдар редакцияны туружу-биле дүүшпейн барып болур. Айыттыг саннаар болгаш еске-даа фактылары, дыңнадыглары дээш авторлар боттары харылаар.